

- Robins, Philip, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War* (Λονδίνο: Hurst and Company, 2003).
- Rosenau, James N., *The Scientific Study of Foreign Policy* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1971).
- Smith, Steve, 'Theories of Foreign Policy: An Historical Overview', *Review of International Studies*, 12 (1986).
- Snyder, Richard C. κ.ά., *Foreign Policy Decision-Making* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1962).
- Sprout, Herbert & Margaret, *The Ecological Perspective in Human Affairs* (Princeton: Princeton University Press, 1965).
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979).
- Wendt, Alexander, 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, 46, 2 (1992).
- Yilmaz, Hakan, 'Two Pillars of Nationalist Euroskepticism in Turkey: The Tanzimat and Sèvres Syndromes', Ingmar Karlsson & Annika Strom Melin (επιμ.), *Turkey, Sweden and the European Union* (Στοκχόλμη: Swedish Institute for European Policy Studies, 2006).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ

Κυπριακό: βασικές συνιστώσες

Το Κυπριακό είναι από τα παλαιότερα άλυτα εθνотικά και διεθνή προβλήματα που εμφανίστηκαν την επαύριον του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μαζί με το πρόβλημα του Κασμίρ και το Παλαιστινιακό, στα οποία επίσης υπάρχει εισβολή-κατοχή, το 1948 και το 1967 αντιστοίχως.

Το Κυπριακό ξεκίνησε ως διένεξη το 1947-1948, σε ό,τι αφορούσε τους Ελληνοκύπριους, τους Τουρκοκύπριους και τη Βρετανία, και το 1954 απέβη και τριμερής διακρατική διένεξη, ελληνοβρετανική και ελληνοτουρκική, με την Ελλάδα να έχει να αντιμετωπίσει δύο ισχυρότερα κράτη που ήταν αντίθετα στην ένωση Κύπρου-Ελλάδας.

Από την οπτική των ελληνοτουρκικών σχέσεων, στον βωμό του Κυπριακού θυσιάστηκαν οι αγαστές σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας που είχαν ξεκινήσει το 1930, με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Μουσταφά Κεμάλ, και είχαν επισφραγιστεί μεταπολεμικά στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου, με την ταυτόχρονη εισδοχή της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ τον Φεβρουάριο του 1952. Το έναυσμα για την ελληνοτουρκική σύγκρουση για το Κυπριακό ήταν η ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ το φθινόπωρο του 1954, με στόχο την ένωση.¹ Και όσο το Κυπριακό παραμένει άλυτο, θα σκιάζει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις που δύσκολα μπορούν να διαβούν τον Ρουβίκωνα και να οδηγηθούν στην πραγματική προσέγγιση και καλή γειτονία, όπως κατά την περίοδο 1930-1953, γεγονός που φάνηκε και πρόσφατα με την ελληνοτουρκική ύφεση των ετών 1999-2011.

Οι περίοδοι τις οποίες έχει διέλθει το Κυπριακό από το 1947 μέχρι σήμερα είναι τέσσερις: (1) 1947-1959, με την Κύπρο βρετανική αποικία, (2) 1960-Νοέμβριος 1963, η μοναδική περίοδος της ενωμένης δικοινοτικής

1. Stefanidis 1999.

Κύπρου, (3) Δεκέμβριος 1963-Ιούνιος 1974, η Κύπρος ελληνοκυπριακρο-τούμενη με τους περισσότερους Τουρκοκύπριους εγκλωβισμένους σε θύλακες και (4) Ιούλιος 1974-σήμερα, η Κύπρος ντε φάκτο διχοτομημένη.

Η ελληνική πολιτική στο Κυπριακό πέρασε από τις εξής φάσεις έως το 1974: (1) 1945-1953, διακριτικό ενδιαφέρον και αυτοσυγκράτηση με στόχο μία μελλοντική ελληνοβρετανική συμφωνία για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα (ιδέα που είχε τις ρίζες της στον Ελευθέριο Βενιζέλο από τον Μεσοπόλεμο),² (2) 1954-1958, επιδίωξη της ένωσης με διπλωματική σύγκρουση με τη Βρετανία και την Τουρκία και με βοήθεια στην ΕΟΚΑ,³ (3) 1959-1963, πιστή εφαρμογή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου,⁴ (4) 1964-1967, επιστροφή στην ιδέα της ένωσης όμως τώρα με κάποιο «δώρο» στην Τουρκία,⁵ (5) 1968-1970, στήριξη στην ευόδωση των διακοινοτικών συνομιλιών,⁶ (6) αμφιταλάντευση ανάμεσα στην ανεξαρτησία της Κύπρου και στην ένωση, 1971-Νοέμβριος 1973⁷ και (7) Δεκέμβριος 1973-1974, ρήξη με τον Μακάριο και επικράτηση της ιδέας της πραξικοπηματικής ένωσης.⁸

Μέχρι το δραματικό καλοκαίρι του 1974, η Αθήνα εμφορείτο από τη θέση περί «εθνικού κέντρου» την οποία είχε διατυπώσει ο Γεώργιος Παπανδρέου ως πρωθυπουργός το 1964, δηλαδή ότι η Ελλάδα έχει τον τελικό λόγο στο Κυπριακό, ως «το εθνικό κέντρο του ελληνισμού» το οποίο είναι σε θέση να σταθμίσει καλύτερα τα πράγματα για το σύνολο του ελληνισμού, λαμβάνοντας υπόψη και άλλες παραμέτρους της εξωτερικής πολιτικής καθώς και άλλα ελληνικά εθνικά θέματα (όπως π.χ. οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης ή οι Μουσουλμάνοι της Θράκης) ή τις ανάγκες και τα αιτήματα των Ελλήνων της διασποράς (των γνωστών ως «απόδημων Ελλήνων»). Υπήρχε και μία πιο ήπια εκδοχή της θέσης περί εθνικού κέντρου, που εξέφραζαν, το 1960-1963, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και ο Ευάγγελος Αβέρωφ (ο δεύτερος ως υπουργός Εξωτερικών και κύριος αρμόδιος για το Κυπριακό το 1955-1963): ότι η Λευκωσία μπορεί να πάρει την τελική απόφαση στο Κυπριακό, αλλά η Ελλάδα έχει χρέος, ως παλαιό-

2. Τερλεζής 1971, 78-80. Βλάχος 1980, 13-14. Αβέρωφ-Τοσίτσας 1982, τόμος Α, 12-13.

3. Τερλεζής 1971. Stefanidis 1999. Χατζηβασιλείου 2005.

4. Αβέρωφ-Τοσίτσας 1982, τόμος Β, 321-9. Κρανιδιώτης 1985, τόμος Α, 47, 73-9.

5. Ριζάς 2000.

6. Κληρίδης 1988, τόμος 2, 240, 261-70, 279-80. Ξανθόπουλος-Παλαμάς 1979, 232-6. Rizas 2002/2003, 240-5.

7. Αλεξανδράκης, Θεοδωρόπουλος & Λαγάκος 1987, 51-71. Ξανθόπουλος-Παλαμάς 1979, 235-6. Rizas 2002/2003, 244-5. Ριζάς 2002.

8. Κουλουμπής 1996, 32-3, 41-3. Slengesol 2000, 96-129. Nicolet 2001, 414-52. Ριζάς 2002. O'Malley & Craig 1999, 96-129.

τερη και ισχυρότερη χώρα και ως η μητέρα πατρίδα, να συμβουλεύει τη Λευκωσία για το καλό της, λαμβάνοντας υπόψη και τα γενικότερα συμφέροντα του ελληνισμού.⁹ Άτεγκτη ή ήπια, η θέση περί εθνικού κέντρου ήταν ήκιστα αρεστή στον Μακάριο, ο οποίος έκανε το παν για να την αγνοήσει και υποσκάψει, πράγμα που κατάφερε τις περισσότερες φορές. Έτσι, η Αθήνα και η Λευκωσία από το 1960 μέχρι το 1974 βρίσκονταν ως επί το πλείστον «σε θέση αντιδικίας».¹⁰ Όπως είχε πει ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης: «Υπήρξε μόνιμη αδυναμία χαράξεως κοινής γραμμής Αθηνών και Λευκωσίας. Ο Μακάριος εννοούσε να έχει την Αθήνα υποτακτική. Γι' αυτό και ήρθε σε σύγκρουση με όλες σχεδόν τις Ελληνικές Κυβερνήσεις».

Στη συνέχεια, από τον Αύγουστο του 1974 μέχρι το 2015, η Αθήνα εγκατέλειψε τη θέση περί εθνικού κέντρου, με τη Λευκωσία ως τον πρωταγωνιστή να έχει τον αποφασιστικό ρόλο στο «εθνικό θέμα» της. Η Λευκωσία αποφασίζει για το Κυπριακό και η Αθήνα «συμπαρίσταται» (Κωνσταντίνος Καραμανλής) ή «συμπαράτάσσεται» (Ανδρέας Παπανδρέου).

Ωστόσο, κατά τα τελευταία έτη, από το 2016 και μετά, η Κυβέρνηση Σύριζα-ΑΝΕΛ ανέτρεψε την πάγια ανωτέρω θέση της Αθήνας που ίσχυε από το 1974. Επιχείρησε να ποδηγετήσει την Κυπριακή Κυβέρνηση και μάλιστα όχι με στόχο την επίλυση-επανένωση, κάτι που θα ήταν θεμιτό, αλλά με στόχο το ακριβώς αντίθετο, τη διαιώνιση της διχοτόμησης με την υιοθέτηση αδιάξεοδης απορριπτικής στάσης (βλέπε παρακάτω).¹¹

Για την επίλυση του Κυπριακού, πέραν από τις αρχικές συνομιλίες Ελλάδας-Τουρκίας του τέλους του 1958 και των αρχών του 1959, οι οποίες οδήγησαν στις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, έχουν λάβει χώρα πολλές διακοινοτικές συνομιλίες υπό την αιγίδα ή με τη διαμεσολάβηση όλων των Γενικών Γραμματέων του ΟΗΕ από το 1964 μέχρι σήμερα (και των εκπροσώπων τους), χωρίς όμως κανένα από αποτέλεσμα. Έχει αποτελέσει για όλους τους ΓΓ του ΟΗΕ από το 1964 (από τον Ου Θαντ μέχρι σήμερα) διαμεσολαβητικό κόλαφο.¹² Το γιατί όλοι οι ΓΓ επεχείρησαν οι ίδιοι ή οι απεσταλμένοι τους να ασχοληθούν με το Κυπριακό αντί να αφήσουν τα πράγματα στα άμεσα εμπλεκόμενα μέρη ίσως οφείλεται, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι, σε σύγκριση με άλλες παρεμφερείς μακρόβιες συγκρού-

9. Χατζηβασιλείου 2004, 92-3.

10. Βλάχος 1980, 39. Κληρίδης 1988, τόμος 4, 536. Αλεξανδράκης, Θεοδωρόπουλος & Λαγάκος 1987, 14. Θεοδωρόπουλος & Αφεντούλη 2005, 143.

11. Heraclides προσεχώς 2018.

12. Newman 2001, 127.

σεις, όπως το Παλαιστινιακό, το Κουρδικό ή το Κασμίρ, το Κυπριακό φαντάζει απλό και ξεκάθαρο ως πρόβλημα προς επίλυση, με λιγότερους πρωταγωνιστές και σαφείς εκατέρωθεν θέσεις. Ίσως γι' αυτό ο ένας μετά τον άλλο ΓΓ του ΟΗΕ, μεσολαβητή του ΓΓ ή άλλο μεσολαβητή (π.χ. τον Αμερικανό διπλωμάτη Richard Holbrooke) πίστευαν ότι θα το επιλύσουν (και ίσως θα κέρδιζαν το Νόμπελ Ειρήνης), μία πρόκληση που τους φαινόταν σχεδόν παιχνιδάκι, αλλά όλοι τους στο τέλος απέτυχαν.

Έτσι, μέχρι σήμερα, υπάρχουν μόνο δύο συμφωνημένα κείμενα: οι συμφωνίες Μακαρίου-Ντενκτάς το 1977 και Κυπριανού-Ντενκτάς το 1979, με τις οποίες αποφασίστηκε ότι η επίλυση και επανένωση του νησιού θα κινηθεί στα πλαίσια μίας διζωνικής δικοινοτικής ομοσπονδίας, δηλαδή όχι πλέον στα πλαίσια μίας ενιαίας Κύπρου όπως επιζητούσαν μέχρι τότε οι Ελληνοκύπριοι (και σήμερα επιδιώκουν οι απορριπτικοί Ελληνοκύπριοι).

Κατόπιν αυτών σήμερα, μετά από μισό αιώνα διακοινοτικών συνομιλιών (από τον Ιανουάριο του 1968) και 55 χρόνια μεσολαβήσεων του ΟΗΕ (από τη διαμεσολάβηση του Galo Plaza το 1964-1965), τίθεται το εύλογο ερώτημα: Γιατί το Κυπριακό δεν επιλύεται; Μήπως η απάντηση είναι ότι απλούστατα είναι άλυτο ή, για την ακρίβεια, δεν μπορεί να επιλυθεί με επανένωση, αλλά μόνο με κάποια μορφή διχοτόμησης· κατά προτίμηση με «βελούδινο διαζύγιο»; Με άλλα λόγια, η παρούσα κατάσταση της μη επίλυσης και της ντε φάκτο διχοτόμησης είναι η μόνη ορατή λύση, δηλαδή «η μη λύση είναι λύση» (άλλο αν αυτό κανονικά θεωρείται ανάθεμα ειδικά για την ελληνοκυπριακή και ελληνική πλευρά). Μήπως η παρούσα κατάσταση στο νησί, αν και δεν είναι η καλύτερη ή ιδανικότερη λύση, από την άλλη δεν είναι και τόσο απαράδεκτη και για τις δύο πλευρές, δηλαδή είναι υποφερτή, σχεδόν βολική¹³ και για τις δύο κοινότητες του νησιού;

Πολλοί έχουν προσπαθήσει να εντοπίσουν τους λόγους για τη μη επίλυση του Κυπριακού.¹⁴ Κατά τη γνώμη μου, εννέα λόγοι-αιτίες αποτελούν τα κύρια εμπόδια που δεν επιτρέπουν την επίλυση μέχρι και τις μέρες μας: (1) ο εκατέρωθεν εθνικισμός και οι εκατέρωθεν εθνικές/εθνοτικές ταυτότητες, όπως αρχικά εδραιώθηκαν και εξακολουθούν να επικρατούν, (2) το ασυμβίβαστο των αντίστοιχων επιδιωκόμενων λύσεων στο Κυπριακό, (3)

13. Adamides 2015, 5-15.

14. Βλ. π.χ. Stavrinides 1976. Markides 1977. Kitromilides 1979. Attalides 1979. Salem 1992. Κιζιλιγιούρεκ 1993, 1999. Calotychos 1998. Richmond 1998. Μανράτσας 1998. Ηρακλείδης 2002 και 2006. Papadakis 2005. Χατζηδημητρίου 2006. Anastasiou 2008. Michael 2009. Pericleous 2009. Varnava & Faustmann 2009. Ker-Lindsay 2011 και 2015. Michael & Vural προσεχώς.

η κοινωνικο-ψυχολογική διάσταση (στερεότυπα του εχθρού, δαιμονοποίηση, θυματοποίηση, τραύματα, κ.λπ.), (4) η μη αποδοχή της ταυτότητας του Άλλου, δηλαδή η ουσιαστική μη αναγνώριση του Άλλου, (5) ο συνήθως αρνητικός ρόλος της ηγεσίας και των κομμάτων, (6) η ασυμβίβαστη κανονιστική διάσταση (το ασύμβατο των αρχών που διέπουν το σκεπτικό της κάθε πλευράς), (7) το τι συνιστά μια δίκαιη λύση, με την αντίστοιχη *wish list* να διαφέρει ριζικά για την κάθε πλευρά, (8) η δυσκολία αποδοχής της ομοσπονδιακής λύσης (ειδικά στην περίπτωση των Ελληνοκυπρίων) και (9) ο φόβος σε σχέση με την αλλαγή της υπάρχουσας σχετικά «βολικής» κατάστασης και τις πολλές αβεβαιότητες και το ρίσκο που επιφυλάσσει μία επανένωση, σε συνδυασμό με τον φόβο ότι θα υπάρχει ανατροπή και πισωγύρισμα από την άλλη πλευρά, ακόμη και μετά τη συμφωνία επίλυσης.¹⁵

Η παρουσίαση και ανάλυση του Κυπριακού, που θα ακολουθήσει, θα είναι πιο σύντομη από τα περισσότερα άλλα ελληνικά εθνικά θέματα, και αυτό για δύο λόγους. Κατ' αρχάς γιατί τα περισσότερα πράγματα είναι γνωστά, λόγω της τεράστιας σχετικής βιβλιογραφίας, με τα περισσότερα ζητήματα να έχουν καλυφθεί από τις σοβαρές μελέτες για το Κυπριακό. Δεύτερον, γιατί το ζήτημα ξεκίνησε μεν ως ελληνικό –και τουρκικό– εθνικό θέμα, αλλά υπήρξε κυρίως «εθνικό θέμα» της Κυπριακής Δημοκρατίας (και αργότερα του τουρκοκυπριακού αποσχιστικού κράτους, του TRNC) και ας συνεχίζει να είναι και ελληνικό (και τουρκικό) εθνικό θέμα. Γι' αυτό θα περιοριστώ σε πέντε μόνο θέματα που θεωρώ καίριας σημασίας για την κατανόηση του Κυπριακού, αλλά και για να αντιληφθεί κανείς το «γιατί» της αδυνατότητας επίλυσης όλα αυτά τα χρόνια: (1) στους μύθους και τις στρεβλές αντιλήψεις που επικρατούν στην Ελλάδα και μεταξύ των Ελληνοκυπρίων, (2) στην αποδόμηση των στρεβλών αυτών αντιλήψεων με την παρουσίαση της πραγματικότητας, δηλαδή του πώς συνέβησαν τα πράγματα πέρα από μυθοποιήσεις, αποσιωπήσεις και εκλογικεύσεις, (3) στην αποκαθίλωση των δύο καθοριστικών *dramatis personae* του Κυπριακού, στην κρίσιμη για το Κυπριακό περίοδο 1950-1974, του Μακαρίου, του Γρίβα καθώς και της ΕΟΚΑ, (4) στην αναζήτηση των κύριων αιτίων των ελληνοκυπριακών και ελληνικών μύθων και αγκυλώσεων και, τέλος, (5) στην προβληματική της ειρηνικής επίλυσης με επανένωση του νησιού και κατά πόσον είναι σήμερα ρεαλιστικά εφικτή ή όχι. Η έμφασή μου θα είναι στην ελληνική και ελληνοκυπριακή πλευρά, και μόνο παρεμπιπτό-

15. Heraclides 2011, 127-133. Για επτά λόγους βλ. Heraclides 2003, 66-77 και Ηρακλείδης 2006, 40-70. Για περισσότερες λόγους για τη μη επίλυση βλ. Heraclides 2015, 115-20.

ντως στις τουρκοκυπριακές ή τουρκικές θέσεις, μια και η όλη οπτική του βιβλίου αυτού είναι τα ελληνικά εθνικά θέματα και ο ελληνοκεντρισμός στην ελληνική εξωτερική πολιτική.

Μύθοι και στρεβλές αντιλήψεις

Στην Ελλάδα και στη Δημοκρατία της Κύπρου (ειδικά σε ό,τι αφορά τους Ελληνοκύπριους που μεγάλωσαν μετά το 1974), επικρατεί η θέση ότι το Κυπριακό είναι κατά βάση ζήτημα «εισβολής και κατοχής», δηλαδή ξεκινάει ως πρόβλημα με την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1974. Υπάρχει άγνοια και λήθη για το τι συνέβη από τα Ματωμένα Χριστούγεννα του 1963 μέχρι τον Ιούνιο του 1974 και, κυρίως, για το τι υπέστησαν οι Τουρκοκύπριοι από τους Ελληνοκύπριους τα έντεκα αυτά χρόνια. Κάποιοι ενθυμούνται το Χουντικό πραξικόπημα στο νησί, αλλά αυτό απλώς εκλαμβάνεται ως η ευκαιρία που η Τουρκία πάντοτε επιζητούσε για να εισβάλει και να διχοτομήσει την Κύπρο. Κατά την κυρίαρχη άποψη στην Ελλάδα και μεταξύ απορριπτικών Ελληνοκυπρίων (που αποδέχονται μόνο μία ελληνοκρατούμενη Κύπρο), το Κυπριακό θα λυθεί αυτομάτως μόλις φύγουν όλα τα τουρκικά κατοχικά στρατεύματα· κάτι που μάλλον υπονοεί (και πάντως έτσι εκλαμβάνεται από τους τρίτους και ειδικά από τους Τουρκοκύπριους και την Αγκυρά) ότι η Κύπρος θα γίνει και πάλι ολόκληρη ελληνοκυπριακή όπως ήταν κατά την περίοδο 1964-1974.

Στη δεκαετία πριν το 1974 (1964-1974), κατά την ελληνοκυπριακή αφήγηση όλα έβαιναν καλώς, με τους Ελληνοκυπρίους να ελέγχουν την Κύπρο και να κυριαρχούν πλήρως, κάτι που πίστευαν ότι είναι ορθό και δίκαιο, μια και αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα του 80% του κυπριακού πληθυσμού.¹⁶ Προηγουμένως, από το 1950 μέχρι το 1959, είχε επικρατήσει η άποψη ότι ο αντίπαλος της πολυπόθητης ένωσης ήταν η Βρετανία. Όσο για τους Τουρκοκύπριους, που γι' αυτούς η ένωση ήταν εφιάλτης, έπρεπε να αγνοηθούν (επικρατούσε το «δεν τους πέφτει λόγος»). Όπως είχε πει ο Μακάριος όταν ερωτήθηκε σε συνέντευξη στην ελληνική εφημερίδα *Αθηναϊκή* (Απρίλιος 1952) για τις αντιδράσεις των Τουρκοκυπρίων στην ένωση: «Τας έχω υπ' όψιν μου, χωρίς όμως να τας λαμβάνω υπ' όψιν μου. Διότι

16. Εις μάτην μία ελληνική κυβέρνηση μετά την άλλη, ξεκινώντας από την Κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου μέχρι τη Δικτατορική Κυβέρνηση έως το 1970, έλεγε στον Μακάριο ότι η κατάσταση αυτή ήταν αφύσικη και ενείχε σοβαρούς κινδύνους, και ότι θα έπρεπε να βρεθεί λύση από κοινού με τους Τουρκοκύπριους. Βλ. Αλεξανδράκης, Θεωδωρόπουλος & Λαγάκος 1987, 37. Ηρακλείδης 2002, 99, 111.

είναι απλούς θόρυβος υποβολιμαίος που υποθάλπεται απ' τους Άγγλους».¹⁷ Κατά την Αθήνα, η Αγκυρά εναντιωνόταν στην ένωση μόνο για την τιμή των όπλων και επειδή την είχε βάλει «η άπιστη Αλβιόνα». Και όπως λεγόταν κατά κόρον από Έλληνες αξιωματούχους προς τους Βρετανούς και άλλους ξένους ομολόγους τους, η Τουρκία είχε παραιτηθεί από τη διεκδίκηση της Κύπρου, το 1923, στη Διάσκεψη της Λωζάννης.

Το εκπληκτικό εν προκειμένω είναι ότι, ενώ οι Έλληνες έχουν επίγνωση του αγώνα για την ένωση, αγώνας ο οποίος έλαβε χώρα με όπλα, οικονομική βοήθεια και διπλωματική υποστήριξη από την Ελληνική Κυβέρνηση, οι Ελληνοκύπριοι, στο εθνικό αφήγημά τους, έχουν ξεχάσει τον αγώνα για την ένωση. Από το 1974 και μετά, στη διαδικασία πολιτικής κοινωνικοποίησης των Ελληνοκυπρίων (σχολικά βιβλία, επέτειοι, μουσεία κ.λπ.) γίνεται λόγος για «απελευθερωτικό αγώνα» και «αγώνα για ανεξαρτησία», και όχι για τον αγώνα για την πολυπόθητη ένωση που είχε συνεπάρει τους Έλληνες και τους Ελληνοκύπριους μέχρι παροξυσμού («την Ελλάδα θέλουμε και ας τρώγωμεν πέτρες», όπως είχε γραφτεί σε τοίχο ενός καφενείου, το οποίο απαθανάτισε φωτογραφικά ο Σεφέρης).¹⁸ Επίσης, διατείνονται ότι η κυπριακή ανεξαρτησία επιτεύχθηκε από τους ίδιους. Ξεχνούν, ή θέλουν να ξεχάσουν, ότι επιτεύχθηκε κατόπιν συμφωνίας των «μητέρων πατρίδων» και αφού ο αγώνας της ΕΟΚΑ είχε αποτύχει και δεν είχε οδηγήσει στην ένωση.¹⁹ Με αυτά τα δεδομένα αποτέλεσε έκπληξη και εκ του πονηρού, ψήφισμα της Κυπριακής Βουλής το 2017 για να εορτάζεται το δημοψήφισμα του 1950 για την ένωση,²⁰ που χάλασε το κλίμα και ανέβαλε τις συνομιλίες για επίλυση για δύο ολόκληρους μήνες και έτσι χάθηκε πολύτιμο *momentum*.²¹

17. Στο Θρασυβούλου 2016, 191.

18. Στο Δρουσιώτης 1998, 54.

19. Papadakis 1993, 142, 145.

20. Τον Φεβρουάριο του 2017 δύο μικρά ακραία εθνικιστικά κόμματα στην Κυπριακή Βουλή κατάφεραν να περάσουν ψήφισμα με το οποίο το «δημοψήφισμα του 1950» για την ένωση θα διδάσκεται στα σχολεία και θα αποτελεί μία από τις εθνικές εορτές. Η προφανής επιδίωξη αυτής της πρωτοβουλίας, την οποίαν κατέκρινε τόσο το ΑΚΕΛ όσο και η ηγεσία του ΔΗΣΥ, ήταν να θέσουν τρικλοποδιά στις διαπραγματεύσεις Αναστασιάδη-Ακιντζί (ως γνωστόν τα περί ένωσης είναι για τους Τουρκοκύπριους κόκκινο πανί, όπως και τα περί διχοτόμησης και «ειρηνευτικής τουρκικής αποστολής» το 1974 είναι ανάθεμα για τους Ελληνοκύπριους). Η ενέργεια αυτή μαζί με άλλες «τρικλοποδιές» που ήρθαν πριν και μετά από την Ελληνική Κυβέρνηση, το 2016-2017, ήταν που οδήγησαν τις συνομιλίες στο τελικό ναυάγιο στη Διάσκεψη του Κραν Μοντανά στις αρχές Ιουλίου του 2017 (βλ. παρακάτω). Βλ. Α. Ηρακλείδης, «Ορατός ο εκτροχιασμός των συνομιλιών», *Εφημερίδα των Συντακτών* (28-2-2017). Του ίδιου. «Η οριστική διχοτόμηση προ των πυλών», *Εφημερίδα των Συντακτών* (12-5-2017).

21. Όπως επισήμανε στην Έκθεσή του προς το Συμβούλιο Ασφαλείας ο ΓΓ του ΟΗΕ Αντόνιο

Μεταξύ 1964 και 1974, που οι Ελληνοκύπριοι είχαν επικρατήσει πλήρως στο νησί υπό τον Μακάριο, οι Τουρκοκύπριοι («οι Τούρκοι» όπως τους έλεγαν οι Ελληνοκύπριοι) δεν υπήρχαν γι' αυτούς (ήταν ψύλλοι στο μανίκι του ράσου του Μακαρίου, όπως είχε πει ο ίδιος σε έναν διακεκριμένο Έλληνα διπλωμάτη). Ο Μακάριος και οι συνεργάτες του πίστευαν ακράδαντα (και εξωπραγματικά) ότι Τουρκία δεν θα τολμούσε να εισβάλει στο νησί, γιατί δεν είχε τη στρατιωτική ικανότητα, αλλά, και να την είχε, πράγμα απίθανο, θα παρέμβαινε η Ουάσινγκτον και θα τη σταματούσε όπως έγινε τον Ιούνιο του 1964 (με την επιστολή του Προέδρου Τζόνσον στον Τούρκο Πρωθυπουργό Ινονου). Γενικότερα, από το 1960 που η Κύπρος έγινε για πρώτη φορά ανεξάρτητη υπό τους γηγενείς κατοίκους της μέχρι το 1974, επικρατούσε η θέση του Μακαρίου τόσο στην Κύπρο (Ελληνοκύπριοι) όσο και στην Ελλάδα, ότι οι Τουρκοκύπριοι είχαν αποκτήσει υπερβολικά, αφύσικα και απαράδεκτα προνόμια και ότι δεν αποτελούσαν κοινότητα όπως η κοινότητα των Κυπρίων (Ελληνοκυπρίων), αλλά απλή μειονότητα που θα μπορούσε να ελπίζει μόνο σε μειονοτικά δικαιώματα, όπως π.χ. η μουσουλμανική μειονότητα στην ελληνική Θράκη.

Μετά το δραματικό 1974 επικρατεί η άποψη ότι η μη επίλυση του Κυπριακού οφείλεται αποκλειστικά στους «Τούρκους», δηλαδή στην αδιάλλακτη και αρνητική στάση της Άγκυρας (που θεωρεί ότι το Κυπριακό επιλύθηκε ευνοϊκά για την Τουρκία το 1974) και του «φερέφωνού της», του Ραούφ Ντενκτάς και των επιγόνων του («μαριονέτες» και εκείνοι της Άγκυρας, ακόμη και οι μετριοπαθείς, όπως ο Μεχμέτ Αλί Ταλάτ ή ο Μουσταφά Ακιντζί).

Όσο για τη βία, τους σκοτωμούς αθώων αμάχων, τους ομαδικούς τάφους, τους βιασμούς, θεωρούνται τουρκική αποκλειστικότητα και δείγμα της βαρβαρότητας των «Τούρκων» (των Τούρκων και των Τουρκοκυπρίων της τρομοκρατικής οργάνωσης TMT το 1956-58, το 1964 και το 1974). Προς επίρρωση αυτών, παρουσιάζονται διάφορα αποδεικτικά στοιχεία (γραπτές και προφορικές μαρτυρίες, φωτογραφίες ακρωτηριασμών, νεκρών, ομαδικών τάφων, καταστροφών, βανδαλισμών, κ.ά.), πολλά από τα οποία επιδεικνύονται στο Μουσείο Εθνικού Αγώνα της Λευκωσίας (σημειωτέον ότι αντίστοιχο μουσείο υπάρχει και στην άλλη πλευρά της πράσινης γραμμής, με δείγματα βαρβαροτήτων των «Ελλήνων»: υπάρχει δε και ένα ακόμη Τουρκοκυπριακό μουσείο, το Μουσείο Βαρβαρότητας).²²

Γκουντέρες τον Σεπτέμβριο του 2017. Βλ. Report of the Secretary-General on his mission of good offices in Cyprus, United Nations Security Council, S/2017/814 (28-9-2017), 4.
22. Papadakis 1994, 400-9.

Στο εθνικό αφήγημα των Ελληνοκυπρίων επικρατούσε μέχρι πριν μερικά χρόνια η θέση ότι «οι αγνοούμενοι» ήταν αποκλειστικά Ελληνοκύπριοι (περίπου 1500) κάτι που διατυμπανιζόταν παντού (και από την Κυπριακή Βουλή με απανωτά ψηφίσματά της από το 1974 και μετά), δηλαδή ότι οι νεκροί και οι ομαδικοί τάφοι που θα βρίσκονταν θα περιείχαν μόνο τις σορούς Ελληνοκυπρίων που είχαν δολοφονηθεί από Τούρκους και Τουρκοκύπριους.²³ Τη μονομερή αυτή στρεβλή απεικόνιση των πραγμάτων τη δέχονταν ως έχει η μία ελληνική κυβέρνηση μετά την άλλη, ειδικά από το 1981 (Κυβέρνηση Ανδρέα Παπανδρέου) και έπειτα.

Η πραγματικότητα: οκτώ σημεία

Θα σταθώ σε οκτώ σημεία προκειμένου να φανεί πόσο απέχει η «πραγματικότητα» –αυτή που προκύπτει από την ενδελεχή, μη στρατευμένη, επιστημονική έρευνα σε συνδυασμό με τις πιο αντικειμενικές και μη εθνοκεντρικές προσωπικές αφηγήσεις αυτών που έζησαν τα γεγονότα– από τις κυρίαρχες ελληνοκυπριακές και ελληνικές αντιλήψεις-αφηγήματα, όπως αυτές που αναφέραμε παραπάνω για το Κυπριακό και την εξέλιξή του.

Πρώτον, το Κυπριακό, σε ό,τι αφορά τη σύγκρουση Ελληνοκυπρίων-Τουρκοκυπρίων, δεν ξεκινάει το 1974, αλλά το 1955, με τη χρήση βίας, και θα προσέθετα τρομοκρατίας και ας είναι ο όρος φορτισμένος, εκ μέρους της ΕΟΚΑ υπό τον Γρίβα, που λίγο μετά είχε ως στόχο όχι μόνο τους Βρετανούς, αλλά και τους Τουρκοκυπρίους (ως συνεργάτες των Βρετανών, κυρίως στην αστυνομία). Επίσης, το 1958, επί ένα περίπου δίμηνο, έλαβαν χώρα διακοινοτικές συγκρούσεις με δεκάδες νεκρούς και ακρότητες και από τις δύο πλευρές, αν και εμφανίζονταν από τον ελληνοκυπριακό Τύπο και το ραδιόφωνο ως βιαιότητες αποκλειστικά των Τουρκοκυπρίων (με τους Ελληνοκύπριους αμυνόμενους όπως-όπως) που χαρακτηρίζονταν ως «βάρβαροι», «αιμοβόροι», «κανίβαλοι», κ.ά.²⁴ Κυρίως όμως ως διακοινοτική (για την ακρίβεια εθνοτική) σύγκρουση, το Κυπριακό τέθηκε σε τροχιά τα «ματωμένα Χριστούγεννα» του 1963, με επιτιθέμενους τους Ελληνοκύπριους και αμυνόμενους τους Τουρκοκύπριους. Ο αριθμός των νεκρών είναι εύγλωττος: οι Τουρκοκύπριοι νεκροί (άνδρες, γυναίκες, παιδιά) ήταν διπλάσιοι σε αριθμό από τους Ελληνοκύπριους, παρεκτός αν δεχθούμε ότι ο διπλάσιος αριθμός οφείλεται στο ότι οι Ελληνοκύπριοι ... ήξεραν καλύτερη σκοποβολή. Στη συνέχεια, ειδικά κατά την περίοδο

23. Kovras & Loizides 2011, 525-6.

24. Θρασυβούλου 2016, 232-5.

1964-1967, ο Μακάριος έκανε τον βίο αβίωτο στους Τουρκοκυπρίους (που τους περιφρονούσε, όπως και οι περισσότεροι Ελληνοκύπριοι τότε), π.χ. κατά καιρούς με διακοπή της παροχής ηλεκτρισμού ή νερού, δημιουργώντας εμπόδια στην ανεύρεση τροφίμων κ.ά.,²⁵ σε αυτούς που βρίσκονταν εγκλωβισμένοι στους γνωστούς ως θύλακες (οι θύλακες συνολικά καταλάμβαναν μόνο το 3% του εδάφους της Κύπρου). Η ατζέντα του Μακαρίου ήταν διττή: η επίσημη ατζέντα ήταν να δεχθούν οι Τουρκοκύπριοι να γίνουν, από κοινότητα, μειονότητα με μειονοτικά μόνο δικαιώματα, ενώ η ανεπίσημη κρυφή ατζέντα του ήταν να τους ωθήσει στο να μετοικήσουν στην Τουρκία ή οπουδήποτε αλλού στον κόσμο και η Κύπρος να καταστεί ολοσχερώς ελληνική.²⁶

Δεύτερον, η Τουρκία, αντίθετα από την άποψη του Μακαρίου και της Αθήνας, όντως ενδιαφερόταν για τους εθνοτικούς αδελφούς της, τους «ομογενείς» τους (*soydas*) και «το μικρό παιδάκι της πατρίδας» (*yanru vatan*). Τα περί Λωζάννης, επίσης, δεν ευσταθούν (ότι η Τουρκία είχε παραιτηθεί οριστικά, οπότε από πού και ως πού επανέρχεται τώρα). Ο Μουσταφά Κεμάλ δεν συμπεριέλαβε την Κύπρο στις τουρκικές διεκδικήσεις γιατί τη θεωρούσε χαμένη υπόθεση λόγω της βρετανικής παρουσίας, με το Λονδίνο να μη δείχνει καμία διάθεση να φύγει από το νησί.²⁷ Πάντως, μέχρι την ελληνική προσφυγή στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ τον Σεπτέμβριο του 1954, η Τουρκία πίστευε ότι θα μπορούσε να βρει ικανοποιητική λύση σε διμερές επίπεδο με την τότε στενή φίλη και σύμμαχό της Ελλάδα. Όταν όμως η Αθήνα προσέφυγε στον ΟΗΕ για το Κυπριακό, με στόχο την ένωση, τότε είναι που μπήκε στο παιχνίδι και η Άγκυρα (κάτι που επιθυμούσε και το Λονδίνο) για να αποσοβήσει την ένωση (κατ' αυτήν «προσάρτηση») γιατί τη θεωρούσε καταστροφική για την ίδια (και την εθνική της ασφάλεια) και για τους Τουρκοκυπρίους. Έκτοτε το Κυπριακό αποτελεί για την Τουρκία μεγάλο εθνικό θέμα (*milli dava*). Η Τουρκία θεωρούσε –και θεωρεί– την Κύπρο ένα τεράστιο αβύθιστο αεροπλανοφόρο σε απόσταση αναπνοής από τα νότια παράλια της, το οποίο, αν πέσει σε εχθρικά χέρια, θα την απειλήσει από τον νότο. Η δε μυτερή χερσόνησος της Καρπασίας φαντάζει στους Τούρκους ιέρακες και εθνικιστές (και όχι μόνο) σαν ένα ξίφος που σημαδεύει το μαλακό της υπογάστριο.²⁸ Αν τα

25. Όπως μου έχουν διηγηθεί τρεις Έλληνες διπλωμάτες που είχαν υπηρετήσει τότε στην Κύπρο.

26. Τα περί κρυφής ατζέντας του Μακαρίου τα στηρίζω σε συζητήσεις μου με ανθρώπους που γνώρισαν καλά τον Μακάριο και είχαν κατ' ιδίαν επαφές μαζί του εκείνη την εποχή. Για ευνόητους λόγους δεν θα αναφέρω τα ονόματά τους.

27. McHenry 1987, 45, 51, 59, 156-79. Bahcheli 1990, 28-9. Deringil 1992, 5.

28. Bilge 1975, 131-7. Richarte 1996, 105-7.

πράγματα έφθαναν στα άκρα και επέκειτο προσάρτηση της Κύπρου από την Ελλάδα, οπότε θα απειλείτο η ασφάλεια της Τουρκίας και θα κινδύνευαν οι Τουρκοκύπριοι, τότε θα επενέβαινε στρατιωτικά, ότι και να γινόταν. Καμία δύναμη (ούτε η Βρετανία, ούτε οι ΗΠΑ, ούτε το ΝΑΤΟ, ούτε ο ΟΗΕ) δεν θα μπορούσε να τη σταματήσει, όπως άλλωστε φάνηκε ξεκάθαρα το καλοκαίρι του 1974.

Όσο για τις ΗΠΑ, είχαν διαμηνύσει στην Κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου ότι η επιστολή Τζόνσον δεν θα επαναλαμβανόταν, ότι υπεύθυνοι της τύχης τους ήταν από εδώ και πέρα οι Ελληνοκύπριοι και θα έπρεπε, το ταχύτερο, να επιλύσουν το Κυπριακό σε συνομιλίες με τους Τουρκοκύπριους, πριν είναι πολύ αργά. Η άλλη λύση, την οποία η Ουάσινγκτον (και το Λονδίνο) είχε διερευνήσει, ειδικά το 1964, ήταν η προσάρτηση στην Ελλάδα, αλλά με ένα σημαντικό «δώρο» στην Τουρκία ως αντάλλαγμα (μεσολάβηση του Ντην Άτσεσον ως εκπροσώπου του Προέδρου Τζόνσον).²⁹ Ωστόσο, η Ουάσινγκτον δεν τήρησε την υπόσχεσή της να μη σώσει τους Ελληνοκύπριους από νέα τουρκική απειλή εισβολής. Τον Νοέμβριο του 1967 έλαβε χώρα η διαμεσολάβηση και η «παλινδρομική διπλωματία» (*shuttle diplomacy*) του Cyrus Vance, απεσταλμένου του Προέδρου Τζόνσον, και έγινε αποδεκτό το τουρκικό τελεσίγραφο (αποχώρηση του Γρίβα και της ελληνικής μεραρχίας) και έτσι πάλι ο Μακάριος επαναπαύτηκε ότι οι απειλές για τουρκική εισβολή ήταν μπλόφα ή, αν δεν ήταν, θα αποσοβούνταν από τις ΗΠΑ.

Τρίτον, το 1968-1974 (μέχρι τον Ιούνιο του 1974), η Άγκυρα επέδειξε διαλλακτικό πνεύμα, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε οι Τουρκοκύπριοι, στις Διακοινοτικές Συνομιλίες (1968-1974), να αποδεχθούν τα περισσότερα από τα 13 Σημεία του Μακαρίου (που είχε διατυπώσει τον Νοέμβριο του 1963) που περιόριζαν τα προνόμιά τους· ακόμη και την κατάργηση του βέτο του Τουρκοκύπριου Αντιπροέδρου. Όμως, ο Μακάριος δεν άδραξε την ευκαιρία. Φαίνεται ότι η τουρκοκυπριακή και τουρκική υποχωρητικότητα τού είχε ανοίξει την όρεξη. Έτσι, αυτή «η τελευταία ευκαιρία» για λύση στα πλαίσια μίας ενιαίας (όχι ομοσπονδιακής) Κύπρου ναυάγησε μπροστά στην άρνηση του Μακαρίου να δεχθεί την εισήγηση του διαπραγματευτή του Γλαύκου Κληρίδη να συμφωνήσει στο πακέτο λύσης που είχε βρεθεί.³⁰

Τέταρτον, η πορεία που οδήγησε στην τουρκική απόβαση ήταν το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου (με σκοπό τη δολοφονία του) που πραγματοποίησε η ελληνική Χούντα υπό τον Δημήτρη Ιωαννίδη με την

29. Ριζός 2000.

30. Κληρίδης 1988, τόμος 2, 228-79. Δεκλερής 2003 [1981]. Polyviou 1980, 62-153.

τρομοκρατική ΕΟΚΑ-Β, ενέργεια που ο ίδιος ο Μακάριος χαρακτήρισε, στην παρέμβασή του στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, ως *invasion* (εισβολή) της Ελλάδας. Η Τουρκία, από την πλευρά της (Πρωθυπουργός Μπουλέντ Ετσεβίτ και διπλωματική και στρατιωτική ηγεσία), θεώρησε ότι δεν είχε άλλη εναλλακτική από τη στρατιωτική επέμβαση για να αποσοβήσει την ένωση και να σώσει τους Τουρκοκυπρίους από την φονική ΕΟΚΑ-Β.³¹ Ωστόσο, μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης στρατιωτικής επέμβασης, ο Ετσεβίτ επιχείρησε να συναντηθεί με τον Έλληνα πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή (έκανε δύο προσπάθειες μέσω του Έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα Δημήτρη Κοσμαδόπουλου) για να επιλυθεί το Κυπριακό, όπως είτε, χωρίς περαιτέρω χρήση ένοπλης βίας από πλευράς Τουρκίας, αλλά δυστυχώς δεν βρήκε θετική ανταπόκριση από τον Καραμανλή.³² Επίσης, κατά τη δεύτερη Διάσκεψη της Γενεύης (τη γνωστή ως πενταμερή), στις αρχές Αυγούστου του 1974, η Τουρκία αποδέχθηκε το σχέδιο περί καντονιών (αντί του σχεδίου του Ντενκτάς περί διζωνικής ομοσπονδίας): σχέδιο που είχε προτείνει στον Ετσεβίτ ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Χένρυ Κίσινγκερ.³³ Η Αθήνα και η Λευκωσία (πρωσωρινός πρόεδρος Γλαύκος Κληρίδης) δεν αποδέχθηκαν αυτό το σχέδιο, λόγω της άρνησης του Μακαρίου, και έτσι δεν αποσοβήθηκε η δεύτερη πολύ πιο καταστρεπτική τουρκική στρατιωτική επέμβαση, με την οποία καταλήφθηκε σχεδόν το 37% του κυπριακού εδάφους.³⁴

Πέμπτον, μετά το 1974, μεγάλη μερίδα ευθύνης για τη μη επίλυση είχαν πράγματι η Άγκυρα και οι Τουρκοκύπριοι υπό τον Ραούφ Ντενκτάς (ο οποίος όμως δεν ήταν φερέφωνο της Τουρκίας, ειδικά από το 1980 και μετά, όπως εσφαλμένα νόμιζαν οι Ελληνοκύπριοι και η Αθήνα) που ήταν της άποψης ότι το Κυπριακό είχε επιλυθεί το 1974. Ωστόσο, αυτή δεν ήταν η θέση του Τουργκούτ Οζάλ ως πρωθυπουργού και ως προέδρου της Τουρκίας (1983-1993). Ο Οζάλ τάχθηκε υπέρ της ομοσπονδιακής λύσης, όπως και τα, αντιπολιτευόμενα του Ντενκτάς, τουρκοκυπριακά κόμματα, με ηγέτες τους Alpay Durduran, Fuat Veziroglu, Ozker Ozgur, Μεχμέτ Αλί Ταλάτ και Μουσταφά Ακιντζί, που αντιπροσώπευαν άνω του 50% των γηγενών Τουρκοκυπρίων (δηλαδή πλην των εποίκων που ψήφισαν Ντενκτάς). Μάλιστα, τα κόμματα της τουρκοκυπριακής αντιπολίτευσης (το

31. Μπράντ 1984, 17-75. Bölükbaşı 1988, 178-98.

32. Κοσμαδόπουλος 1988, 135-44.

33. Kissinger 2000 [1999], 249.

34. Ηρακλείδης 2002, 178-87. Βλ. ειδικά τις προσωπικές μαρτυρίες του Γλαύκου Κληρίδη, του Πολύβιου Πολυβίου και του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών James Callaghan: Κληρίδης 1988, τόμος 4, 47-76. Πολυβίου 2010. Callahan 1987, 348-54.

Ρεπουμπλικανικό Τουρκικό Κόμμα, το Κοινοτικό Κόμμα Ελευθερίας, το Κόμμα της Νέας Κύπρου, το Κίνημα Πατριωτικής Ενότητας κ.ά.) ήταν πολύ πιο συνεπή και σταθερά στην υποστήριξη της ομοσπονδιακής λύσης απ' ό,τι τα ελληνοκυπριακά, με εξαίρεση το ΑΚΕΛ και το μικρό κόμμα του Γιώργου Βασιλείου.³⁵ Από το 2003-2004 μέχρι τον Ιούλιο του 2016 (με την πολύνεκρη απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία), η Τουρκία υπό τον Ερντογάν είχε ταχθεί κατά της άποψης ότι «η μη λύση είναι λύση» και είχε στηρίξει την επανένωση με ομοσπονδιακή λύση, άλλοτε θερμά (το 2003-2010) και άλλοτε πιο υποτονικά (2011-2015).

Έκτον, η αποτυχία του Σχεδίου Ανάν οφείλεται μεν αρχικά στην αδιαλλαξία του Ντενκτάς (αυτό για την ακρίβεια μέχρι τις αρχές του 2003 που ήταν ακόμη πανίσχυρος) και στην Άγκυρα μέχρι την ανάληψη της εξουσίας από το Κόμμα Δικαιοσύνης και Προόδου (ΑΚΡ). Στη συνέχεια, όμως, η μη ευόδωση της προσπάθειας του Ανάν οφείλεται αποκλειστικά στον Πρόεδρο Τάσσο Παπαδόπουλο, τον πλέον εθνικιστή και απορριπτικό ηγέτη που είχε ποτέ η Κυπριακή Δημοκρατία, με την παρότρυνση του οποίου οι Ελληνοκύπριοι ψήφισαν «όχι» στην επίλυση και επανένωση της Κύπρου στο Δημοψήφισμα του Απριλίου του 2004 και μάλιστα με ποσοστό 75%.³⁶ Μεγάλη ευθύνη εδώ είχε και ο Γενικός Γραμματέας του ΑΚΕΛ, Δημήτρης Χριστόφιας, του οποίου το κόμμα, όπως και το άλλο μεγάλο κόμμα της Κύπρου, το ΔΗΣΥ (Δημοκρατικός Συναγερμός) αν και όχι ομόφωνα, ήταν υπέρ του Σχεδίου Ανάν. Ο Χριστόφιας στήριξε την υποψηφιότητα Παπαδόπουλου (πάρα τις παραιτήσεις περί του αντιθέτου από τον Έλληνα πρωθυπουργό Κώστα Σημίτη) και, στη συνέχεια, όταν ήρθε η στιγμή του Δημοψηφίσματος, ξάφνιασε τους πάντες (ακόμη και στελέχη του ΑΚΕΛ και στενούς του συνεργάτες)³⁷ όταν τάχθηκε υπέρ του Όχι (ενός «ήπιου όχι» όπως το χαρακτήρισε για να «τσιμεντάρει» καλύτερα το μελλοντικό Ναι).³⁸

35. Βλ. για το σημείο αυτό Ηρακλείδης 2002, 342-54, το οποίο είναι βασισμένο στις συζητήσεις που είχα με τον Μουσταφά Ακιντζί τον Αύγουστο του 1997 στην Ελβετία (βλ. στο ίδιο, 352-3) καθώς και στα εξής έργα: Περιστιάνης 1995, 146-50. Bertrand 1999, 20-25, 43. Papadakis 1998, 154-5. Pollis 1996, 84-5. McDonald 1988/1989, 44-5. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 είχα προσπαθήσει να πείσω τους αρμοδίους του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών (Τμήμα Κύπρου της τότε Διεύθυνσης Α2) γι' αυτή τη διάσταση (την στάση της τουρκοκυπριακής αντιπολίτευσης υπέρ της ομοσπονδιακής λύσης). Στην αρχή με κοίταζαν με δυσπιστία, αλλά και οι καλύτερα ενημερωμένοι που είχαν επίγνωση του γεγονότος αυτού, μου είπαν ότι τα κόμματα αυτά και η ηγεσία τους «δεν μετράνε καθόλου»: το πάνω χέρι το έχει η Άγκυρα και ο Ντενκτάς.

36. Heraclides 2004, 37-54.

37. Ως προς το σημείο αυτό έχω προσωπική γνώση, από γνωστούς μου που βρίσκονταν στο στενό περιβάλλον του Χριστόφια.

38. Χατζηδημητρίου 2006. Pericleous 2009. Ηρακλείδης 2006, 357-61.

Έβδομον, γενικότερα, η ευθύνη για τη μη επίλυση, από το 1974 μέχρι το 2017, βαραίνει το ίδιο και τις δύο κοινότητες και τις ηγεσίες τους (Μακάριος, Κυπριανού, πρώτη προεδρία Κληρίδη, Παπαδόπουλος και, από την άλλη, Ντενκτάς και πιο πρόσφατα Έρογλου), καθώς επίσης την Αθήνα (ειδικά επί των κυβερνήσεων του Ανδρέα Παπανδρέου και του Αλέξη Τσίπρα) και την Άγκυρα από το 1974 μέχρι το 2002 και πιο πρόσφατα, το 2017, με εξαίρεση από την πλευρά των ηγεσιών των δύο κοινοτήτων, την προεδρία του Γιώργου Βασιλείου, τη δεύτερη προεδρία Κληρίδη και τις ηγεσίες των Τουρκοκυπρίων από τον Ταλάτ το 2004-8 και από τον Ακιντζί από το 2015.

Όγδοον, η πρόσφατη παταγώδης αποτυχία τής πολλά υποσχόμενης διαδικασίας επίλυσης, η οποία είχε ξεκινήσει με τους καλύτερους οιωνούς στα μέσα του 2015 (βλέπε παρακάτω), βαραίνει την Αθήνα και τη Λευκωσία, και όχι μόνο την Άγκυρα υπό τον Ερντογάν. Η αποτυχία αυτή υπήρξε προμελετημένη και σκόπιμη, με αρχικό πρωταγωνιστή την Αθήνα (υπουργός Εξωτερικών Νίκος Κοτζιάς, με τη σύμφωνη γνώμη του Πρωθυπουργού Αλέξη Τσίπρα) και, στη συνέχεια, ως μη έδει, και τη Λευκωσία (Πρόεδρος Νίκος Αναστασιάδης). Όπως είχα σημειώσει τότε, «ο πλέον σίγουρος τρόπος για να τορπιλίσεις, ακόμη και άθελά σου, μια διαδικασία διαπραγματεύσεων για την εξεύρεση λύσης είναι να θέτεις στόχους ανέφικτους και να μη δέχεσαι να κάνεις καμία συμβιβαστική αντιπρόταση που να προσπαθεί να καλύψει, έστω εν μέρει, τις προτεραιότητες και της άλλης πλευράς»³⁹. Όμως, για τη δυσάρεστη αυτή έκβαση και το τι σημαίνει για το Κυπριακό θα το δούμε προς το τέλος.

Ο Μακάριος, ο Γρίβας και η ΕΟΚΑ

Οι Ελληνοκύπριοι είχαν τη μεγάλη ατυχία να έχουν ως αδιαφιλονίκητους ηγέτες, κατά την καθοριστική για την Κύπρο περίοδο 1950-1974, τον Μακάριο και τον Γρίβα (που από το 1964 μέχρι το 1974 ήταν αδυσώπητοι αντίπαλοι με εκατέρωθεν φανατικούς οπαδούς), δύο ηγέτες που, λόγω της προσωπικότητάς τους, των απόψεών τους και της ιδεολογίας τους, ήταν βέβαιο, σχεδόν με μαθηματική ακρίβεια, ότι θα οδηγούσαν την Κύπρο, την κατά τα άλλα πολυαγαπημένη τους πατρίδα, στην καταστροφή, όπως και έγινε το 1974.

39. Α. Ηρακλείδης, «Κυπριακό: τρεις ζημιωμένοι, ένας κερδισμένος», *Εφημερίδα των Συντακτών* (21 Ιουλίου 2017).

Ο Μακάριος ήταν δυναμικός, χαρισματικός, εύγλωττος, με τεράστια απήχηση στο ελληνοκυπριακό, αλλά και το ελληνικό κοινό (οι ομιλίες του στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τον Βόλο και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας είχαν αφήσει εποχή). Ήταν, θα λέγαμε, με σημερινούς όρους και για τα δεδομένα της τότε εποχής, *mediatique* και *performer*. Ωστόσο, ως ηγέτης των Ελληνοκυπρίων και της Δημοκρατίας της Κύπρου, δηλαδή μιας μικρής και αδύναμης νησιωτικής χώρας, με δύο εθνοτικές κοινότητες σε ρήξη και την Τουρκία απέναντι, διέθετε μεγάλα μειονεκτήματα: ρομαντικό ελληνικό εθνικισμό τύπου 19^{ου} αιώνα,⁴⁰ υπερβολική αυτοπεποίθηση, βυζαντινισμό και μάλιστα υπό διττή έννοια, συμπεριφορά σαν να ήταν Βυζαντινός αυτοκράτορας και πανούργα και ακατάληπτη βυζαντινή στρατηγική. Επίσης ήταν παθολογικά καχύποπτος, μη αποκαλύπτοντας, τις περισσότερες φορές, τις προθέσεις του ή τις προσεχείς του πρωτοβουλίες, ούτε καν στους στενότερους του συνεργάτες και ποτέ στην Ελληνική Κυβέρνηση. Επίσης αρχικά, μέχρι το 1960, είχε πλήρη άγνοια των παραμέτρων της διεθνούς πολιτικής.⁴¹ Και όταν άρχισε να τις μαθαίνει (ως ευφυέστατος που ήταν), τις κατανόησε επιλεκτικά με μεγάλη δόση εθνοκεντρισμού και ευσεβών πόθων (όπως φάνηκε με την απόφασή του για τα «13 Σημεία» του Νοεμβρίου του 1963⁴²). Επίσης, δεν θα πρέπει να ξεχάσουμε και κάτι άλλο πολύ βασικό που ήταν συνυφασμένο με τον εθνοκεντρισμό του και την απόλυτη πεποίθησή του ότι διεξήγαγε «μία δικαιοτάτη υπόθεση»:⁴³ την περιφρόνηση προς τους Τουρκοκύπριους, τους οποίους θεωρούσε κατώτερους και ήθελε (μέχρι και το 1974) να υποβιβάσει σε απλή μειονότητα και όχι κοινότητα (όπως είχε αναγνωριστεί στο Κυπριακό Σύνταγμα)· κάτι που οι Ελληνοκύπριοι τελικά πλήρωσαν ακριβά.

Θα προσέθετα, επίσης, και τις περίφημες «κρημνοβασίες» του Αρχιεπισκόπου, δηλαδή το να φτάνει τα πράγματα στον γκρεμό προκειμένου να επιτύχει το μάξιμουμ των επιδιώξεών του. Οι κρημνοβασίες αυτές, όπως είχαν γίνει τότε γνωστές (δηλαδή με όρους στρατηγικής ανάλυσης, το

40. Κρανιδιώτης 1981, 45. Βλάχος 1980, 36.

41. Βλάχος 1980, 36. Την άγνοια αυτή μου την είχε επιβεβαιώσει και ο πατέρας μου, πρέσβης Δημήτρης Ηρακλείδης (κυπριακής καταγωγής), ο οποίος υπήρξε ο τμηματάρχης Κύπρου στο ελληνικό υπουργείο υπό τον Γιώργο Σεφεριάδη (Σεφέρη) και υπεύθυνος, μεταξύ άλλων, για την αποστολή όπλων στην ΕΟΚΑ (κατ' εντολή του υπουργού Εξωτερικών Ευάγγελου Αβέρωφ, βλ. Αζίνας 2001, τόμος Β). Είχε γνωρίσει τον Μακάριο στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στη Νέα Υόρκη το φθινόπωρο του 1957 και οι σχέσεις τους ήταν τόσο αγαστές ώστε ο Μακάριος του πρότεινε, πριν από τον Κυπριανού, τη θέση του υπουργού Εξωτερικών όταν η Κύπρος έγινε ανεξάρτητο κράτος. Η άρνηση του πατέρα μου στην πολύ τιμητική πρόταση του Μακαρίου οφειλόταν στο ότι «ο αγώνας για την ένωση» είχε αποτύχει.

42. Ηρακλείδης 2002, 84-99.

43. Βλάχος 1980, 36.

brinkmanship), κινούνταν στα πλαίσια της όλης λογικής που διακατείχε τον Μακάριο έως το μοιραίο 1974, ότι «νικάνε πάντοτε οι τολμηροί». Από τις πρώτες του κρημνοβασίες ήταν η στάση του στις συνομιλίες του με τον στρατάρχη Χάρτινγκ (1955-1956) και μία από τις τελευταίες η επιστολή του προς τον Στρατηγό Γκιζίκη το 1974, με την οποία έριξε το γάντι στη ελληνική Χούντα του Ιωαννίδη με τις γνωστές συνέπειες. Οι κρημνοβασίες αυτές έπασχαν από δύο προβλήματα. Κατ' αρχάς ήταν βέβαια άκρως παρακινδυνευμένες, με άμεσο κίνδυνο την πτώση στον γκρεμό. Στην περίπτωση με τον κυβερνήτη Χάρτινγκ χάθηκε μία ευκαιρία μερικής επίλυσης του Κυπριακού, χωρίς την Τουρκία, και μάλιστα σε διμερές επίπεδο Βρετανίας-Ελληνοκυπρίων (εις μάτην η Κυβέρνηση Καραμανλή τον παρότρυνε να είναι διαλλακτικός). Όσο για την επιστολή, οδήγησε στο χουντικό πραξικόπημα ανοίγοντας την οδό για την τουρκική εισβολή. Το δεύτερο μεγάλο πρόβλημα με τις κρημνοβασίες του Μακαρίου και άλλες συναφείς τακτικές του, ήταν ότι επειδή ακριβώς στόχος του ήταν να επιτύχει τη μερίδα του λέοντος για τους Ελληνοκύπριους ή για τον ίδιο (ή και τα δύο), αυτό είχε ως επακόλουθο να καθίσταται εντελώς αναξιόπιστος στον συνομιλητή του, που από ένα σημείο και έπειτα έπαυε να του έχει εμπιστοσύνη και είχε την αίσθηση ότι τον εμπαίζει, με αποτέλεσμα να ενταφιάζεται η προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος του Κυπριακού ή πτυχών του και τα πράγματα να χειροτερεύουν για τους Ελληνοκυπρίους.⁴⁴

Θα αναφερθώ εδώ σε τρεις εύστοχες απεικονίσεις του Μακαρίου από δύο Έλληνες ηγέτες που τον είχαν γνωρίσει, του Ευάγγελου Αβέρωφ και του Κωνσταντίνου Καραμανλή, και του ανώτατου διπλωμάτη Άγγελου Βλάχου.

Κατά τον Αβέρωφ (που απ' ό,τι φαίνεται συμπαθούσε τον Μακάριο, αν και με κριτικό τρόπο), ο Μακάριος «δεν άντεχε στην κριτική των συμπατριωτών του ... προχωρούσε πάντοτε κατά την κρίση του, γιατί πίστευε ότι το τεράστιο κύρος του και οι ικανότητές του θα του επέτρεπαν να προλάβει αυτή την αντίδραση [την κριτική] .., αν, όμως, δεν προλάβαινε, αν η αντίδραση των συμπατριωτών του διαγραφόταν οξεία και φαινόταν να γενικευθεί, δίσταζε και τελικά υποχωρούσε πλήρως». Και ο Αβέρωφ καταλήγει με λεπτή ειρωνεία: «Ίσως αυτό να οφειλόταν στην αγάπη του για το νησί, που ήθελε να του ανταποδίδεται ανεπιφύλακτα».⁴⁵

44. Για την τελευταία αυτή πηγή της αναξιπιστίας του Μακαρίου, βλ. τις εύστοχες παρατηρήσεις του Άγγελου Βλάχου και του Χένρυ Κίσινγκερ, στο Βλάχος 1980, 37 και Kissinger 2000 [1999], 215. Επίσης για αυτή την πτυχή του Μακαρίου ως βασικό μειονέκτημα στις διαπραγματεύσεις για το Κυπριακό, βλ. Ηρακλείδης 2002, 160-1.

45. Αβέρωφ-Τσιτίσας 1982, τόμος Α, 97-8.

Κατά τον Καραμανλή «[ο] Μακάριος, φλογερός πατριώτης, ήτο άνθρωπος εύστροφος και τολμηρός. Τον θέλγει το επικινδύνως ζην καθώς και η δημοσιότητα. Υπό τας συνθήκας αυτάς, ήτο φυσικόν να ευρίσκη την Κύπρον μικράν δια τας φιλοδοξίας του. Και φαίνεται ότι, για να τη φέρει εις τα μέτρα του, την καθιστά κατά καιρούς πηγήν παγκοσμίου ανησυχίας».

Λιγότερο διπλωματικός σε σχέση με τον Μακάριο ήταν ο πρέσβης Άγγελος Βλάχος.⁴⁶ Κατά τον Βλάχο, ο Μακάριος, ενώ «από τη μία φαινόταν επιδέξιος διπλωμάτης και ρεαλιστής, από την άλλη έδειχνε τελεία έλλειψη αντιλήψεως της πραγματικότητας – επί πολλά χρόνια αγνοούσε ή υποτιμούσε βαρύτατα τον παράγοντα Τουρκία». Ήταν επιδέξιος κυρίως σε «περιστασιακούς μικροελιγμούς» που στρέφονταν τόσο κατά των αντιπάλων του όσο και κατά της Ελληνικής Κυβέρνησης. Επίσης «[π]άντοτε προβάδιζε στην σκέψη του η προσωπική του θέση», στους τρίτους εμφανιζόταν σαν «φυσιογνωμία μακιαβελική που προσπαθούσε, πλαγιοδρομώντας συνεχώς, να εμπλέξει τον αντίπαλο και να τον οδηγήσει σε αδιέξοδο. Αντιθέτως, έμπαινε ο ίδιος, συχνά σε αδιέξοδο και κρημνοβατούσε υπό περιστάσεις που δεν επέτρεπαν ούτε τον ελάχιστο ρισκοκίνδυνο χειρισμό» με κατάληξη να γίνεται «περισσότερο δέσμιος των καταστάσεων παρά δημιουργός τους».⁴⁷

Ας έρθουμε όμως και στο δεύτερο *dramatis persona* της περιόδου 1950-1974, τον Γεώργιο Γρίβα, με την αίγλη του «θρυλικού Διγενή», που η Κύπρος είχε τη μεγάλη ατυχία να υποστεί ως καθοριστικό δρώντα στο Κυπριακό επί 25 χρόνια. Το ότι ο Γρίβας είχε λόγο στην κυπριακή υπόθεση είναι δύσκολα κατανοητό σήμερα. Ο Γρίβας ήταν απλοϊκός και, σε αντίθεση με τον Μακάριο, δεν ήταν διόλου χαρισματικός, εύλωττος ή ευφυής (όπως είχε λεχθεί από τον Σοφοκλή Βενιζέλο και άλλους είχε μυαλό νηπίου). Ήταν μεγαλομανής και στενόμυαλος, παθολογικά καχύποπτος (αυτό το είχε κοινό με τον Μακάριο), πλην όμως ήταν αγνός πατριώτης (ειδικά για τους οπαδούς του), ένας ακραίος εθνικιστής και φανατικός αντικομμουνιστής, ο οποίος νόμιζε ότι ο Θεός τον προόριζε να επιφέρει την ένωση. Όπως γράφει ο Άγγελος Βλάχος «[φ]λογερός πατριώτης, αλλά πολιτικά άκριτος, με δεσποτική και εγωκεντρική ιδιοσυγκρασία, νοοτροπία φανατικού και τυφλή θρησκευτική πίστη ... έφθασε ... στο σημείο

46. Ο Άγγελος Βλάχος ως γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Λευκωσία είχε συχνές επαφές με τον Μακάριο στην Κύπρο και, στη συνέχεια, ήταν βασικός σύνδεσμός του στην Αθήνα, όταν διέμενε εκεί ο Αρχιεπίσκοπος το 1957-1959. Ο Βλάχος ήταν από τους πρώτους που είχαν αντιληφθεί ότι ο αγώνας της ΕΟΚΑ έβλαπτε το Κυπριακό και είχε εισηγηθεί την εγκατάλειψη του εγχειρήματος αυτού.

47. Βλάχος 1980, 37.

να πιστεύει ότι ήταν φορέας θείας αποστολής, πράγμα που τον οδηγούσε σε παράλογες σκέψεις και σε απόλυτη ακαμψία...». ⁴⁸ Με δεδομένο ότι ο Γρίβας «μισούσε παθολογικά τους κομμουνιστές και τους Τούρκους» ήταν εντελώς ακατάλληλος και για να ηγηθεί του ένοπλου αγώνα για την ένωση ⁴⁹ και, στη συνέχεια, το 1964-1967, να ηγηθεί της ελληνικής μεραρχίας στην Κύπρο. ⁵⁰

Όσο για την ΕΟΚΑ και τον ρόλο της, ήταν λιγότερο ηρωικός απ' ό,τι παρουσιάζεται μέχρι και σήμερα στην Κυπριακή Δημοκρατία και στην Ελλάδα, ⁵¹ αν μη τι άλλο γιατί «ήταν αποκλειστικά δημιουργήμα και έργο του Γρίβα» ⁵² και δεν βασιζόταν καν «στην αυθόρμητη αγωνιστική βούληση» των Ελληνοκυπρίων. ⁵³ Στην ΕΟΚΑ συμμετείχαν κυρίως νεαροί μαθητές του γυμνασίου, οι περισσότεροι αγροτικής προέλευσης, που

48. Στο ίδιο, 81.

49. Δρουσιώτης 1998, 60.

50. Το ότι ο Γρίβας, με την ανοχή της κυβέρνησης Παπάγου αφέθηκε να ηγηθεί της ΕΟΚΑ μπορεί να ήταν λάθος, όπως και αποδείχθηκε, αλλά είχε τα ελαφρυντικά του. Αυτοί που του είχαν αναθέσει την αρχηγία του ένοπλου αγώνα, που ήταν μία μικρή ομάδα προσωπικοτήτων από τον χώρο της συντηρητικής (αντιβρετανικής) δεξιάς, Ελληνοκύπριοι (οι αδελφοί Λοϊζίδη), ελληνοκυπριακής καταγωγής (οι αδελφοί Κύρου) ή Έλληνες (πρώην στρατηγός και πανεπιστημιακός), ορισμένοι από τους οποίους είχαν επαφές με τον Παπάγο (βλ. Stefanidis 1999, 244-5, Χατζηβασιλείου 2004, 82-3), δεν μπορούσαν να γνωρίζουν πόσο λανθασμένα θα χρησιμοποιούσε τη βία ο Γρίβας, σπλώνοντας την εικόνα των Ελληνοκυπρίων. Ωστόσο, για την δεύτερη αποστολή του Γρίβα (το 1964) να ηγηθεί της μεραρχίας δεν υπάρχει κανένα ελαφρυντικό. Ήταν φαινή ιδέα του αντιπροέδρου της κυβέρνησης και υπουργού Εξωτερικών Σοφοκλή Βενιζέλου για να μπει φρένο στον Μακάριο. Το εξωπραγματικό δε είναι ότι τον ερχομό του Γρίβα τον αποδέχθηκε ακόμη και ο Μακάριος, πιεζόμενος από τους εθνικιστές ενωτικούς στην Κύπρο. Ενέδωσε για να μη φανεί ότι έχει εγκαταλείψει τη ιδέα της ένωσης. Τότε είναι που ο Γεώργιος Παπανδρέου είπε το αφοπλιστικό, «χαλάλι σας, αφού τον θέλετε τόσο πολύ» (στο Δρουσιώτης 2005, 234).

51. Υπενθυμίζω την κατακραυγή στην Κυπριακή Δημοκρατία και την Ελλάδα όταν, στις αρχές αυτού του αιώνα, εντοπίστηκε αναφορά σε ελληνικό σχολικό βιβλίο Ιστορίας που έγραφε το στοιχειώδες (και σωστό) ότι ο αγώνας της ΕΟΚΑ υπό τον Γρίβα διέφερε από άλλους συναφείς ανταποικιακούς αγώνες γιατί ήταν συντηρητικός στην ιδεολογία του. Γι' αυτή την εξωφρενική υπόθεση βλ. Αθανασιάδης 2015, 100-43.

52. Βλάχος 1980, 82.

53. Στο ίδιο, 88. Ο Μακάριος είχε κάνει εξάλλο τον Γρίβα όταν του είπε στην Αθήνα (όταν αποφασίστηκε ο αγώνας για την ένωση «μέχρι θανάτου», από τη γνωστή ως Επιτροπή Αγώνα, στις 7 Μαρτίου του 1953, βλ. Βλάχος 1980, 81-100, 192-3, Χατζηβασιλείου 2005, 33-4, 233-80) ότι δεν θα έβρισκε ούτε πενήντα άτομα στην Κύπρο να τον ακολουθήσουν και ότι η χρήση βίας θα έπρεπε να περιοριστεί σε δολιοφθορές και μόνο (σαμποτάζ). Ήθελε αγώνα με «βαρελότα», όπως έγραψε ο Γρίβας στα απομνημονεύματά του. Κατά τον Τάκη Χατζηδημητρίου, ο Μακάριος «πίστευε ότι ο δυναμικός αγώνας θα ήταν περιορισμένης έκτασης» και ότι «οι Βρετανοί θα αναζητούσαν τρόπο αποχώρησης από την Κύπρο» μετά από κάποιες εκρήξεις σε κτίρια ή εγκαταστάσεις. Βλ. Χατζηδημητρίου 2006, 30.

ο αριθμός τους δεν ξεπέρασε, το 1955-1958, τους 300. ⁵⁴ Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα ήταν ότι η ΕΟΚΑ στρεφόταν όχι μόνο εναντίον ένοπλων και οπλισμένων βρετανών στρατιωτών, αλλά, όσο περνούσε ο καιρός, και εναντίον μη οπλισμένων Βρετανών και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμη και των οικογενειών τους, εναντίον Τουρκοκυπρίων (κυρίως αστυνομικών), αλλά και Ελληνοκυπρίων αστυνομικών, στη συνέχεια ακόμη και μελών της ΕΟΚΑ και, στο τέλος, αριστερών ως δήθεν «προδοτών», μομφή που ακόμη και σήμερα βαραίνει –εννοείται άδικα– τις οικογένειές τους. Μένει κανείς άφωνος με τα πεπραγμένα του «ηρωικού αγώνα της ΕΟΚΑ»: από τους σχεδόν 400 νεκρούς θύματα της ΕΟΚΑ, για την ακρίβεια 389 νεκρούς, περισσότεροι ήταν οι Ελληνοκύπριοι. Συγκριμένα, οι Ελληνοκύπριοι νεκροί έφθασαν τους 218, 142 ήταν Βρετανοί και 29 ήταν Τουρκοκύπριοι, και οι τραυματίες ήταν 197, 684 και 172 αντιστοίχως. ⁵⁵ Όπως είχε εκμυστηρευτεί ο Μακάριος στον Νίκο Κρανιδιώτη λίγο μετά το τέλος της δράσης της ΕΟΚΑ: ήταν «[σ]φάλμα οι φόννοι γυναικοπαίδων και Αγγλων στρατιωτών, και μεγαλύτερο σφάλμα οι εκτελέσεις κουμουνιστών ... έπρεπε να διεθνοποιήσουμε το θέμα μας και να κερδίσουμε τη κοινή γνώμη με άλλα μέσα και όχι με τη βία». ⁵⁶

Αιτίες για τους μύθους και τις αγκυλώσεις

Ένας από τους βασικούς λόγους για τη διαστρέβλωση της αλήθειας που έχει καλλιεργηθεί, ειδικά από το 1974 μέχρι και σήμερα, σε ό,τι αφορά τους περισσότερους Ελληνοκυπρίους (και τους Έλληνες που τους πιστεύουν), είναι η μεγάλη δυσκολία που έχουν να αποδεχθούν τη μεγάλη τους ευθύνη για τα γεγονότα και για τη μη επίλυση του Κυπριακού (αδιαλλαξία Μακαρίου, Κυπριανού, Παπαδόπουλου) και κυρίως για τη στάση τους έναντι των Τουρκοκυπρίων, που συμπεριλάμβανε και ουκ ολίγες ωμότητες από τον Δεκέμβριο του 1963 μέχρι τον Νοέμβριο του 1967 και τον Ιούνιο-Αύγουστο του 1974 (στην τελευταία περίπτωση από τα μέλη της φονικής ΕΟΚΑ-Β κατά αμάχων Τουρκοκυπρίων). Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, κανείς το σοκ των Ελληνοκυπρίων και των Ελλήνων όταν ανευρίσκονται σωροί Τουρκοκυπρίων (όλων των ηλικιών) και ακόμη και ομαδικοί τάφοι, διαδικασία που ξεκίνησε το 2004 με προσπάθεια ταυτοποίησης

54. Δρουσιώτης 1998, 59.

55. Χατζηβασιλείου 2004, 243. Βλ. επίσης Markides 1977, 15-6, 19-20. Δρουσιώτης 1998, 93-98, 110-114, 134-147, 218-23.

56. Στο Κρανιδιώτη 1981, 59.

των νεκρών και των δύο κοινοτήτων.⁵⁷ Οι αγνοούμενοι Τουρκοκύπριοι είναι μεν αριθμητικά λιγότεροι από τους αγνοούμενους Ελληνοκύπριους (από τους περίπου 2000 αγνοούμενους είναι οι 500 περίπου, δηλαδή το ένα τέταρτο), πλην όμως αναλογικά με το ποσοστό τους επί του πληθυσμού είναι περισσότεροι. Επίσης οι αγνοούμενοι και οι ομαδικοί τάφοι Ελληνοκυπρίων είναι περισσότεροι, επειδή οι δολοφόνοι τους δεν ήταν μόνο Τούρκοι στρατιώτες και Τουρκοκύπριοι της ΤΜΤ, αλλά και Ελληνοκύπριοι της ΕΟΚΑ-Β που δολοφόνησαν Μακαριακούς και αριστερούς το 1974. Σημειώνω ότι όταν η Κυπριακή Δημοκρατία επέστρεψε στην ομαλότητα υπό τον Μακάριο, περιέργως οι τρομοκράτες και δολοφόνοι της ΕΟΚΑ-Β δεν τιμωρήθηκαν παραδειγματικά, όπως θα έπρεπε, για το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου και για τα εγκλήματά τους (φόνους αμάχων Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων), αλλά επικράτησε η αρχή της ομοψυχίας μπροστά στο «εθνικό θέμα» της άρσης της διχοτόμησης. Επιπλέον, μέλη της ΕΟΚΑ-Β έχουν συμμετάσχει στα κοινά, ως αξιωματούχοι ή ως βουλευτές, ειδικά στο ΔΗΣΥ το κόμμα που ίδρυσε ο Γλαύκος Κληρίδης το 1976, και σε διάφορα μικρά εθνικιστικά απορριπτικά κόμματα.

Σε σχέση με την όλη στάση των Ελληνοκυπρίων διαβλέπω μία τριπλή ψυχολογική διαδικασία: (α) ασυνείδητη, θα έλεγα, «απώθηση» ή άλλως συνειδητή απόκρυψη-λήθη της ιστορικής πραγματικότητας στο εθνικό αφήγημα (κάτι που είχε επισημανθεί στον ύστερο 19^ο αιώνα από τον Ernest Renan σε σχέση με τη δημιουργία των εθνών και τον εθνικισμό), (β) ασυνείδητη «προβολή», εν προκειμένω ότι μόνοι οι άλλοι διέπραξαν ωμότητες και οι δήθεν δικές μας ωμότητες είναι κατασκευάσματα του εχθρού και των συμμάχων του, των ξένων συμφερόντων που ευνοούν την Τουρκία (χαρακτηριστική περίπτωση είναι η φωτογραφία της μπανιέρας με τη δολοφονημένη Τουρκοκύπρια μητέρα με τα τρία νεκρά παιδιά της, που λογίζεται ως ψεύτικη) και (γ) συνειδητή μη αναγνώριση και απόρριψη της ταυτότητας του Άλλου, των Τουρκοκυπρίων.

Πάντως χωρίς μία ειλικρινή συνγνώμη ή έστω επίσημη παραδοχή της ελληνοκυπριακής ευθύνης για το τι έγινε από το 1955 μέχρι το 1974, δύσκολα μπορεί να επέλθει η επανένωση, αν μη τι άλλο γιατί η άλλη πλευρά, οι Τουρκοκύπριοι, είναι τον ίδιο διαποτισμένοι από τη «βαρβαρότητα» των Ελληνοκυπρίων (Μουσείο Βαρβαρότητας στη βόρειο Κύπρο που βρίσκεται στο σπίτι όπου έλαβε χώρα —ή υποτίθεται ότι έλαβε χώρα— η

57. Konras & Loizides 2011. Για το ευρύτερο ζήτημα των αγνοουμένων, βλέπε διάφορες φανερές και λιγότερο φανερές πτυχές στο Konras 2014, 43-63.

φρικτή σφαγή της μητέρας με τα τρία παιδάκια της στα Ματωμένα Χριστούγεννα του 1963).⁵⁸

Σε ό,τι αφορά στη μη αναγνώριση και απόρριψη του Άλλου, όπως ο Άλλος ορίζει τον συλλογικό του εαυτό, τη θεωρώ καίριο στοιχείο στη σύγκρουση και έναν από τους κυριότερους λόγους που δυσκολεύουν την επίλυση.⁵⁹ Χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της μη αναγνώρισης είναι ότι οι περισσότεροι Ελληνοκύπριοι (και οι περισσότεροι Έλληνες) όταν αναφέρονται στους Κύπριους εννοούν μόνο τους Ελληνοκύπριους. Επίσης, όλοι ονομάζουν το βόρειο τμήμα της χώρας «Κατεχόμενα», την ηγεσία τους «ψευδοπρόεδρο», «ψευδοπρωθυπουργός», «ψευδοϋπουργός» κ.λπ., με όλους συλλήβδην να θεωρούνται πόνια της Άγκυρας. Επίσης, οι «Τούρκοι» (όπως αποκαλούνται οι Τουρκοκύπριοι) δεν θεωρούνται ξεχωριστός κυπριακός λαός από τους περισσότερους Ελληνοκύπριους, αλλά «Τούρκοι» και μετά μεγάλης δυσκολίας κοινότητα (το «σύννοικον στοιχείον» όπως τους έλεγε περιφρονητικά ο Μακάριος) και κατά βάση μία μειονότητα, κατάλοιπο της «τουρκικής» (οθωμανικής) κατάκτησης του 1571. Με άλλα λόγια, δεν είναι πραγματικά Κύπριοι, όπως οι Έλληνες της Κύπρου που βρίσκονται στο νησί από το 1400 π.Χ. κατά το επίσημο εθνικό αφήγημα.⁶⁰ Εξυπακούεται ότι και οι Τουρκοκύπριοι ανταποδίδουν αυτή τη μη αναγνώριση με τον δικό τους τρόπο: ότι δεν είστε κανονική κυβέρνηση κράτους, αλλά η ελληνοκυπριακή διοίκηση, δεν είστε πραγματικοί Έλληνες αλλά *Ρουμ*, παραπέμποντας στην οθωμανική περίοδο κ.ο.κ.

Όσο για τους περισσότερους Έλληνες (Ελλαδίτες), έχουν πιστέψει το ελληνοκυπριακό αφήγημα που τους έχουν σερβίρει οι Ελληνοκύπριοι, ότι, στην Κύπρο και σε σχέση με το Κυπριακό, για όλα φταίνε οι άλλοι, αρχικά η Βρετανία και στη συνέχεια η Τουρκία και τα φερέφωνα τους στην Κύπρο, οι Τουρκοκύπριοι. Το αφήγημα αυτό ενισχύει την ελληνική αντίληψη περί «εξ ανατολών κινδύνου» και βάρβαρου και φοβερού εχθρού που λέγεται Τουρκία, μία χώρα «φονικών Γκρίζων Λύκων», με ειδικότητα στα βασανιστήρια, τις δολοφονίες, την καταστροφή πολιτιστικών θησαυρών, καθώς και στις στρατιωτικές εισβολές, τα πραξικοπήματα και την απόρριψη κάθε έννοιας διεθνούς δικαίου ή δικαίου γενικότερα (ή κράτους δικαίου). Μία πιο σύνθετη και λιγότερο αρνητική εικόνα της Τουρκίας και του ρόλου της στην Κύπρο και στο Κυπριακό θα έθετε σε αμφισβήτηση την

58. Όπως μου είπε ένας Τούρκος αντιεθνικιστής φοιτητής μου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, ο μέσος Τουρκοκύπριος έχει την εντύπωση ότι αν η Κύπρος επανενωθεί, την επόμενη μέρα θα υπάρξουν επεισόδια σε βάρος τους σαν αυτό της μπανιέρας.

59. Heraclides 2003, 72-3 και του ιδίου 2011, 130.

60. Papadakis 1994, 405-6.

ελληνική συλλογική ταυτότητα που αντλεί μεγάλο μέρος της αυτο-αξίας και της υπερηφάνειας της από το γεγονός ότι διαφέρει ριζικά και είναι πολιτισμικά και ηθικά πολύ ανώτερη από τους Τούρκους.⁶¹

Για την Ελλάδα, η επινόηση αυτή είναι βολική και για έναν άλλο προφανή λόγο: απαλλάσσει και αθώνει («ξεπλένει») την Αθήνα από τη μεγάλη ευθύνη της για το τι συνέβη στην Κύπρο από το 1964 μέχρι το 1974 και που απέβη σε βάρος των Ελληνοκυπρίων. Στη μεγάλη αυτή ευθύνη συμπεριλαμβάνεται η κρυφή αποστολή μίας πλήρως εξοπλισμένης ελληνικής μεραρχίας στην Κύπρο το 1964, αμέσως μετά η αποστολή του Γρίβα για να ηγηθεί της μεραρχίας, η οποία, υπό τις διαταγές του, προέβη σε διάφορες πράξεις βίας κατά αμάχων Τουρκοκυπρίων, ειδικά το 1964 και το 1967, σπρώχνοντας την Τουρκία να σκεφτεί στα σοβαρά εισβολή, που η πρώτη αποσοβήθηκε, όπως είπαμε, με την επιστολή Τζόνσον (Ιούνιος 1964) και η δεύτερη με τη μεσολάβηση Vance (Νοέμβριος 1967). Και πάνω απ' όλα είναι η άφεση αμαρτιών για το εγκληματικό ελληνικό (Χουντικό) πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου του 1974, που άνοιξε την οδό, για την ακρίβεια κατέστησε αναπόφευκτη την πρώτη εισβολή (η οποία, σημειωτέον, δεν είχε δεχθεί τότε κατακραυγή όπως η δεύτερη εισβολή), ειδικότερα με την έκβαση του πραξικοπήματος⁶² που προδίκασε την ένωση και έθεσε σε μεγάλο κίνδυνο τους Τουρκοκυπρίους (με τους ίδιους να κάνουν έκτοτε λόγο για επικείμενη «γενοκτονία»),⁶³ κάτι που έχει περάσει στο τουρκοκυπριακό, αλλά και τουρκικό, αφήγημα μέχρι σήμερα). Με το γνωστό ελληνικό αφήγημα περί «εισβολής και κατοχής», δηλαδή το τι συνέβη από τότε που ο τουρκικός στρατός πάτησε το πόδι του στην Κύπρο, το τι προηγήθηκε με εγκληματική ευθύνη από την πλευρά της Αθήνας, να έχει μπει στο περιθώριο. Η επινόηση αυτή φάνηκε βολική και πιο πρόσφατα με το ναυάγιο του Κραν Μοντανά (αρχές Ιουλίου 2017), με την Αθήνα να μπορεί έτσι πιο εύκολα (πιο εύκολα για τους μη γνωρίζοντες τα πράγματα, που είναι βέβαια η πλειονότητα στην Ελλάδα) να επιρρίψει την ευθύνη στην «αιώνια Τουρκία» που δεν έχει ποτέ σκοπό να φύγει (να φύγουν τα στρατεύματά της) από την Κύπρο. Ο δε σημερινός αυταρχικός και υπερφίαλος Ερντογάν, ο οποίος καταπνίγει τις ατομικές ελευθερίες και

61. Εξυπακούεται ότι σήμερα οι Έλληνες εθνικιστές (και όχι μόνο) τρίβουν τα χέρια τους με τα καμώματα του Ερντογάν, από το καλοκαίρι του 2016, που επιβεβαιώνει την γι' αυτούς «πραγματική Τουρκία» όπως την ονειρεύονταν επί δεκαετίες.

62. Συγκεκριμένα με την κατάλυση του κυπριακού κράτους και της συνταγματικής νομιμότητας, την επιλογή του φίλου του Ιωαννίδη, Νίκου Σαμπών, ως προέδρου της Κύπρου, γνωστού ως «χασάπη της Ομορφιάς» για τις σφαγές Τουρκοκυπρίων που είχε διαπράξει το 1963-1964 και για τις οποίες μάλιστα υπερηφανευόταν.

63. Oberling 1982.

την πλουραλιστική δημοκρατία στη ίδια του τη χώρα, έχει έρθει «γάντι» στους απορριπτικούς στην Αθήνα και στη Λευκωσία.

Οι συνομιλίες για την επίλυση

Μετά το δραματικό καλοκαίρι του 1974 είχαν παρουσιαστεί διάφορες ευκαιρίες για μη διχοτομική επίλυση που όμως σκόνταφταν στην αδιαλλαξία της μίας ή της άλλης πλευράς (συνηθέστερα και των δύο πλευρών). Αξίζει να επισημάνουμε ότι στην ιστορία των προσπαθειών επίλυσης του Κυπριακού από τους ίδιους τους Κύπριους (Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους), δηλαδή ξεκινώντας από το 1968, με τις Διακοινοτικές Συνομιλίες Κληρίδη-Ντενκτάς (1968-1974), μονάχα σε δύο περιπτώσεις συνέπεσε οι ηγέτες και των δύο κοινοτήτων να είναι διαλλακτικοί και μη εθνικιστές. Μάλιστα και οι δύο περιπτώσεις είναι πρόσφατες: η μία το 2008-2010 με ηγέτες τον Δημήτρη Χριστόφια και τον Μεχμέτ Αλί Ταλάτ και η δεύτερη (Μάιος 2015-Φεβρουάριος 2017) με ηγέτες τον Νίκο Αναστασιάδη και τον Μουσταφά Ακιντζί.⁶⁴

Πριν από τις συνομιλίες Χριστόφια-Ταλάτ είχε προηγηθεί η προσπάθεια επίλυσης των ετών 1999-2004, με αποκορύφωμα το Σχέδιο Ανάν, μία μοναδική ευκαιρία για επίλυση, με σημαντικούς ενισχυτικούς παράγοντες, όπως το δέλεαρ της ένταξης στην ΕΕ της Δημοκρατίας της Κύπρου, την αποδοχή της υποψηφιότητας της Τουρκίας στην ΕΕ και την αναπάντεχη ελληνοτουρκική ύφεση και σχεδόν προσέγγιση όπως φάνταζε τότε. Στην πενταετή αυτή προσπάθεια είχαν διαμεσολαβητική εμπλοκή, εκτός από τον ΓΓ του ΟΗΕ, η ΕΕ, η Βρετανία και οι ΗΠΑ. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε, αρχικά λόγω της αδιαλλαξίας του Ραούφ Ντενκτάς και, στη συνέχεια, λόγω της αδιαλλαξίας του Τάσσου Παπαδόπουλου, παρόλο που ο νέος Τούρκος Πρωθυπουργός Ερντογάν (ο νηφάλιος και εποικοδομητικός Ερντογάν εκείνης της εποχής) είχε ταχθεί σαφώς υπέρ της επίλυσης με επανένωση και ομοσπονδιακή λύση (με την καίρια δήλωσή του ότι στο Κυπριακό «η μη λύση είναι μη λύση» αντικρούοντας τη γνωστή ρήση των κυνικών ότι «η μη λύση είναι λύση»)⁶⁵ Έτσι, τελικά, οι Ελληνοκύπριοι με ποδηγέτη τον Παπαδόπουλο τάχθηκαν υπέρ του «Όχι» και οι Τουρκοκύπριοι υπό τον Ταλάτ υπέρ του «Ναι», κάτι που άφησε τη διεθνή κοινότητα εμβρόντητη, με την ευθύνη να βαρύνει βέβαια τους Ελληνοκύπριους.⁶⁶

64. Το χρονικό όριο Φεβρουάριος 2017 δεν το έχω θέσει τυχαία.

65. Bahcheli 2004, 60-63.

66. Heraclides 2004. Ηρακλείδης 2006, 301-424. Χατζηδημητρίου 2006. Pericleous 2009. Varnava & Faustmann 2009.

Τον Απρίλιο του 2015, η τουρκοκυπριακή κοινότητα, μέσα σε συνθήκες που θύμιζαν την εξέγερση κατά του Ντενκτάς το 2002-2004, ανέτρεψε τον εθνικιστή Έρογλου, και στη θέση του ανέβηκε, με ποσοστό 60%, ο Μουσταφά Ακιντζί, ένας νηφάλιος πολιτικός ο οποίος είχε στηρίξει τόσο την προοπτική μιας συναινετικής ομοσπονδιακής λύσης όσο και την απεξάρτηση από την κηδεμονία της Τουρκίας. Μέσα στο κλίμα ευφορίας που δημιουργήθηκε, οι δυο κοινότητες άρχισαν εντατικές διαπραγματεύσεις.⁶⁷

Το σημερινό «παράθυρο ευκαιρίας» του 2015-2016 φάνηκε ακόμη πιο ελπιδοφόρο από το εγχείρημα Χριστόφια-Ταλάτ του 2008-2010 και αυτό για τους εξής λόγους: (1) οι συνομιλίες ήταν αυτή τη φορά αυστηρά «ενδοκυπριακές» (*Cyprus-owned* όπως λέγεται κατά κόρον) άλλο αν έλαβαν χώρα υπό την αιγίδα του ΓΓ του ΟΗΕ,⁶⁸ (2) στο αρχικό ενάμιση και πλέον έτος (2015-2016) είχε σημειωθεί περισσότερη πρόοδος στις συνομιλίες από οποιαδήποτε άλλη φορά, από το 1975 μέχρι σήμερα, με τις δύο πλευρές να φτάνουν εγγύτερα στη λύση όσο ποτέ άλλοτε, (3) στη διαδικασία αυτή, οι δύο πλευρές είχαν δώσει, όσο ποτέ άλλοτε στην ιστορία του Κυπριακού, μεγάλη σημασία στον ουσία της διαφοράς, δηλαδή στην κατανόηση και αντιμετώπιση των φόβων και των ζωτικών αναγκών εκάστης πλευράς, (4) και οι δύο κινήθηκαν εκείνο τον ενάμιση χρόνο με όρους και προοπτική «θετικού αθροίσματος» (δύο κερδισμένοι από την επίλυση) σε σχέση με το πλαίσιο της επίλυσης και όχι με όρους «μηδενικού αθροίσματος» όπως γινόταν κατά κόρον στις προηγούμενες διαδικασίες επίλυσης, (5) οι δύο ηγέτες ήταν, όπως έχει λεχθεί, «φυσικοί συνεταιρείοι για την ειρήνη», υπήρχε δε μεταξύ τους *rapproch* (φιλία και αλληλοεκτίμηση), αυτά όλα για την ακρίβεια μέχρι λίγο πριν το τέλος του 2016, και υπήρξαν βέβαια και οι δύο, το 2004, υποστηρικτές του Σχεδίου Ανάν,⁶⁹ και

67. Περικλέους 2018.

68. Ένα από τα προβλήματα με τη διαδικασία επίλυσης τύπου Σχεδίου Ανάν είναι ότι επρόκειτο για παραδοσιακή διαμεσολάβηση, με έντονο τον ρόλο του διαμεσολαβητή που προτείνει και σχέδιο επίλυσης (το δε Σχέδιο Ανάν ήταν το πλέον λεπτομερές σχέδιο επίλυσης σύγκρουσης στην ιστορία του ΟΗΕ από το 1945 μέχρι σήμερα) εξού και οι επικρίσεις του Τάσσου Παπαδόπουλου και των λοιπών απορριπτικών τότε ότι επρόκειτο για «επιδιαιτησία». Η θέση αυτή ήταν βέβαια υπερβολική, εσφαλμένη και εκ του πονηρού (να αποτύχει η προσπάθεια του Ανάν και του εκπρόσωπού του, Alvaro de Soto), ωστόσο διαθέτει μερικά στοιχεία αξία λόγου, όπως ότι γενικά οι παραδοσιακές μεσολαβήσεις έχουν έναν παρεμβατικό και συχνά αφ' υψηλού χαρακτήρα που μπορεί να αποβεί αναποτελεσματικός, όπως είχε επισημάνει ο πατέρας της επίλυσης διεθνών συγκρούσεων, John Burton (βλ. Burton 1969 & 1972). Γι' αυτή τη διάσταση σε σχέση με τη διαμεσολάβηση Ανάν βλ. Ηρακλείδης 2006, 414-18.

69. Υπέρ του σχεδίου Ανάν είχαν ταχθεί ο Μεχμέτ Αλί Ταλάτ, ο Γλαύκος Κληρίδης, ο Κώστας Σημίτης, ο Γιώργος Παπανδρέου, αλλά και ο παλιός «καλός» Ερντογάν, ο οποίος μάλιστα είχε μιλήσει για μία ομοσπονδιακή λύση τύπου Βελγίου.

(6) για πρώτη φορά, από το 1990 και μετά, υπήρχε το 2015-2016 μεγάλο ρεύμα για επίλυση όχι μόνο μεταξύ των Τουρκοκυπρίων (ειδικά των γηγενών), αλλά και μεταξύ των Ελληνοκυπρίων, με τα δύο μεγάλα κόμματα, το ΔΗΣΥ και το ΑΚΕΛ, να έχουν ταχθεί σαφώς υπέρ της επανένωσης και της ομοσπονδιακής λύσης και της επιτυχίας των διαπραγματεύσεων. Όπως είχε λεχθεί, στα μέσα του 2016, από έναν έμπειρο Ελληνοκύπριο δημοσιογράφο και συγγραφέα του Κυπριακού: «αν δεν το λύσουν τώρα το πρόβλημα ο Αναστασιάδης και ο Ακιντζί, δεν μπορεί να το λύσει κανένας. Αν αποτύχει και αυτή η προσπάθεια, θα είναι το τέλος των συζητήσεων για λύση διζωνικής δικαιοδικής ομοσπονδίας ... θα υπάρξουν κι άλλες ευκαιρίες και άλλες συζητήσεις, όχι όμως για διζωνική δικαιοδική ομοσπονδία, ούτε βέβαια για ενιαίο κράτος».⁷⁰

Δύο άλλοι παράγοντες συνέβαλαν στην επιδίωξη βιώσιμης τελικής λύσης.

Ένας πρώτος παράγοντας είναι η οικονομική διάσταση, λόγω σκληρών μέτρων από πλευράς ΕΕ σε ό,τι αφορά την Κυπριακή Δημοκρατία και, λόγω δραστικού περιορισμού της οικονομικής βοήθειας από πλευράς της Τουρκίας, στην αποσχιστική Β. Κύπρο. Μία επανένωση θα ενίσχυε την οικονομία, μια και θα ήταν ενιαία, θα οδηγούσε σε μεγάλη τόνωση του τουρισμού (Τούρκοι τουρίστες στην κοντινή γι' αυτούς Κύπρο και Ελληνοκύπριοι στην Τουρκία). Επιπλέον θα βοηθούσε και στο πρόβλημα της έλλειψης ύδατος που κατά καιρούς πλήττει το νησί (λόγω ελάχιστων βροχοπτώσεων), με παροχή ύδατος από την Τουρκία. Επίσης υπάρχει και το μείζον θέμα της εκμετάλλευσης των υδρογονανθράκων (του φυσικού αερίου), το κοίτασμα Αφροδίτη, που τώρα περιπλέκεται λόγω της διχοτόμησης της νήσου που επιφέρει και σοβαρότατες τεχνικές δυσκολίες.⁷¹ Οι ξένες εταιρείες σπάνια επενδύουν στην εξόρυξη πετρελαίου ή φυσικού αερίου σε περιπτώσεις αμφισβητούμενων ή όχι ξεκάθαρα οριοθετημένων υφαλοκρηπίδων (π.χ. το κοίτασμα Αφροδίτη βρίσκεται εν μέρει και στην ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδα του Ισραήλ) ή σε περιοχές όπου υφίστανται διενέξεις. Αν δεν λυθεί το Κυπριακό και δεν ομαλοποιηθούν οι σχέσεις της Δημοκρατίας της Κύπρου με την Τουρκία (χωρίς επίλυση του Κυπριακού δεν υπάρχει η δυνατότητα μεταφοράς του φυσικού αερίου στο εγγύτερο σημείο, δηλαδή στα νότια παράλια της Τουρκίας), προκρίνεται η λύση της κατασκευής ενός σταθμού υδροποίησης του φυσικού αερίου στη Δημοκρατία της Κύπρου, το οποίο, υδροποιημένο, θα μεταφερθεί μετά

70. Προσωπική μου επικοινωνία με τον δημοσιογράφο-συγγραφέα τον οποίο και ευχαριστώ.

71. Για το θέμα του φυσικού αερίου, τις προοπτικές του και τις δυσκολίες που υπάρχουν βλ. Faustmann 2015, 74-82. Gürel 2016.

με ειδικά πλοία. Ο σταθμός θα κοστίσει, απ' ό,τι φαίνεται, το υπέρογκο ποσό των έξι δισεκατομμυρίων δολαρίων. Επίσης έχει συζητηθεί ως λύση η κατασκευή ενός υποθαλάσσιου αγωγού από την Κύπρο στην Κρήτη και από εκεί η μεταφορά με πλοία στην ηπειρωτική Ελλάδα και την Ιταλία. Εδώ υπάρχουν πολλές τεχνικές δυσκολίες, λόγω και του μεγάλου βάθους της θάλασσας στο σημείο αυτό (σχεδόν τρία χιλιόμετρα), και η κατασκευή ενός τέτοιου αγωγού θα κοστίσει πανάκριβα. Η δε μεταφορά διά θαλάσσης σε μεγάλες αποστάσεις (π.χ. προς την ηπειρωτική Ελλάδα και την Ιταλία) υδροποιημένου αερίου απαιτεί ειδικά πλοία και ως εκ τούτου είναι παρακινδυνευμένη, με την πιθανότητα διαρροής και μόλυνσης της θάλασσας καθημερινό κίνδυνο.⁷²

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθώ σε μία πτυχή της μελέτης της επίλυσης συγκρούσεων (*conflict resolution*). Ίσως, στην περίπτωση αυτή, να μπορούσε να λειτουργήσει αυτό που είχε ανακαλύψει ο μεγάλος κοινωνιοψυχολόγος Mijafer Sherif: ότι δύο πλευρές σε μία σύγκρουση μπορεί να αρχίσουν να συνομιλούν και να βρουν μία βιώσιμη επίλυση στη μεταξύ τους διένεξη στο μέτρο που διακυβεύονται «υπέρτατοι στόχοι» (*superordinate goals*), όπως τους είχε ονομάσει, δηλαδή αν ζωτικές ανάγκες συνυφασμένες με την επιβίωση και των δύο πλευρών (εν προκειμένω η οικονομία των δύο χωρών και το φυσικό αέριο) δεν μπορούν να εκπληρωθούν χωρίς συνεννόηση και επίλυση της διένεξης.

Ένα δεύτερος παράγοντας ήταν το μεγάλο διεθνές ενδιαφέρον για επίλυση του Κυπριακού από το 2015 μέχρι το ναυάγιο του Κραν Μοντανά (7 Ιουλίου 2017), με δεδομένη και τη μεγάλη αστάθεια και δραματική κρίση στην ανατολική Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή (Ισραήλ-Παλαιστίνιοι, Συριακός εμφύλιος, Ιρακινός εμφύλιος, εμφύλιος στη Υεμένη, Κουρδικό, Ισλαμικό Χαλιφάτο κ.ά.), με συχνές επισκέψεις ανώτατων αξιωματούχων του ΟΗΕ, της ΕΕ, των ΗΠΑ, της Βρετανίας και όλων των κρατών μονίμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, το ενδιαφέρον του ΓΓ του ΟΗΕ Μπαν Κι-μουν και του πιο ικανού διαδόχου του, Αντόνιο Γκουτέρες, με εκπρόσωπό τους τον Espen Barth Eide (πρώην υπουργό Εξωτερικών της Νορβηγίας και πρώην υπουργό Άμυνας), καθώς και το ιδιαίτερο αν και διακριτικό ενδιαφέρον της Προεδρίας Ομπάμα και του ίδιου του προέδρου. Όπως είχε πει ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών John Kerry, κατά την επίσκεψή του στην Κύπρο τον Δεκέμβριο του 2015, αν λυνόταν το Κυπριακό, θα ήταν «ένας φάρος ειρήνης σε μία ταραγμένη περιοχή του

72. Πάντως παραμένει ακόμη ανοικτό το ερώτημα τού κατά πόσον οι υδρογονάνθρακες στο κοιτάσμα Αφροδίτη είναι εκμεταλλεύσιμες, με δεδομένη και την πτώση της τιμής του φυσικού αερίου διεθνώς. Βλ. Christophorou 2018, 1, 9.

κόσμου». Και όπως είχε δηλώσει ο αντιπρόεδρος της Κομισιόν, αρμόδιος για την Ενέργεια, σε επίσκεψή του στην Κύπρο στα τέλη του 2015, η Ανατολική Μεσόγειος αποτελεί μια σημαντική ενεργειακή πύλη και, εφόσον αναπτυχθεί σωστά, μπορεί να καταστεί ένας πολύ σημαντικός παράγοντας στο ζήτημα του εφοδιασμού της Ευρώπης με φυσικό αέριο.⁷³

Υπήρχαν όμως δύο αστάθμητοι παράγοντες στην παρούσα συγκυρία, που πολλοί από εμάς είχαμε υποτιμήσει το 2016: ο αρνητικός ρόλος της Αγκυρας, αλλά, ως μη έδει, και ο διόλου θετικός ρόλος από την πλευρά της Αθήνας.

Για την τουρκική στάση το 2016-2017, υπάρχουν δύο κύριες ερμηνείες. Μία είναι ότι η Τουρκία έχει στην ουσία επανέλθει στο παλιό της δόγμα, ότι το Κυπριακό λύθηκε οριστικά το 1974. Η πιο ήπια εκδοχή αυτής της ερμηνείας, που τη βρίσκω πιο πειστική, είναι ότι η αρνητική στάση που επέδειξε η τωρινή Τουρκική Κυβέρνηση είναι ότι δεν κόπτεται, στην παρούσα φάση, για την επίλυση του Κυπριακού, αντίθετα απ' ό,τι είχε συμβεί παλιότερα (μέχρι και το 2015). Το βέβαιο είναι ότι ο σημερινός Ερντογάν, σε αντιδιαστολή με τον Ερντογάν της προηγούμενης δεκαετίας, δεν ενδιαφέρεται πλέον για την ευρωπαϊκή (ενταξιακή στην ΕΕ) πορεία της χώρας του, μετά την απόπειρα πραξικοπήματος του Ιουλίου του 2016. Στο σημείο αυτό, αξίζει να καταγράψω μία εύστοχη παρατήρηση του διακεκριμένου Ελληνοκύπριου δημοσιογράφου Μακάριου Δρουσιώτη, που τη διατύπωσε έξι περίπου μήνες πριν την αποτυχία στο Κραν Μοντανά: «Ο Ερντογάν προβάλλεται από όσους (εθνικιστές Ελληνοκύπριους και Έλληνες) είναι ενάντια στη διζωνική δικοινοτική ομοσπονδία σαν ο μεγάλος κίνδυνος. Αν πραγματικά ανησυχούν για την επιρροή της Τουρκίας, το σοφό θα ήταν να μειωθεί αυτή η επιρροή στον μέγιστο δυνατό βαθμό. Και ο μόνος τρόπος για να μειωθεί, είναι να ενταχθούν οι Τουρκοκύπριοι, μέσω της λύσης, σ' ένα σταθερό διεθνές περιβάλλον. Η ΕΕ προσφέρει το πλαίσιο ασφάλειας και σταθερότητας, όσα προβλήματα και αν αντιμετωπίζει σήμερα».⁷⁴

Μία δεύτερη ερμηνεία για τη «σκληρή στάση» της Τουρκίας το 2017, ειδικά σε σχέση με το θέμα της ασφάλειας σε συνδυασμό με τις εγγυήσεις που ανέκυψε (βλέπε παρακάτω), είναι ότι δεν είναι αδιάφορη για την επίλυση με επανένωση και ομοσπονδιακή λύση, αλλά ακολουθεί μαξιμαλιστική διαπραγματευτική γραμμή «για να τσεπώσει», σε ένα «σκληρό παζάρι», όσο γίνεται περισσότερα από μία οριστική λύση. Δηλαδή, θα δεχθεί

73. Στο Friedrich Ebert Stiftung, *FES Cyprus Newsletter*, Αρ. 43, Ιανουάριος 2016, 2.

74. Επικοινωνία με τον Μακάριο Δρουσιώτη στο πλαίσιο του ΜΚΟ 'Cyprus Academic Dialogue', στον οποίο συμμετέχουμε και οι δύο.

τελικά αλλαγή στο παλιό σύστημα εγγυήσεων, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι δέχθηκε κατ' αρχάς συζήτηση για τις εγγυήσεις, κάτι που κάνει για πρώτη φορά από το 1960, προκειμένου να ζητήσει διάφορα σημαντικά ανταλλάγματα για τους Τουρκοκύπριους και για την ίδια, ειδικά στα εξής θέματα από αυτά που εκκρεμούν από τις άλλες θεματικές («κεφάλαια»): την εκ περιτροπής προεδρία, ίση μεταχείριση Τούρκων και Ελλήνων πολιτών και κατά πάσα πιθανότητα και στο εδαφικό (την επιστροφή λιγότερων εδαφών στους Ελληνοκύπριους).⁷⁵

Ερχόμαστε τώρα στον ρόλο της Αθήνας, που, ειδικά από το φθινόπωρο του 2016 και μετά, υπήρξε αρνητικός, με αποκορύφωμα την ελληνική στάση στη Διάσκεψη του Κραν Μοντανά (28 Ιουνίου-7 Ιουλίου). Επισημαίνω τέσσερις «τρικλοποδιές» που είδαν το φως της ημέρας (υπήρχαν και άλλες⁷⁶) το 2016-2017 και ήταν και οι τρεις έργο της Κυβέρνησης Σύριζα-ΑΝΕΛ, με εντορρηστρωτή τον υπουργό Εξωτερικών Νίκο Κοτζιά: (α) η ανάδειξη του ζητήματος των εγγυήσεων ως μεγάλου θέματος και κόκκινης γραμμής (η κατάργησή τους), (β) η αποτυχία της προσπάθειας στη συνάντηση που έλαβε χώρα στο Μον Πελερέν της Ελβετίας τον Φεβρουάριο του 2016, με την παρουσία του νέου ΓΓ του ΟΗΕ Γκουτέρες, λόγω κυρίως της στάσης της ελληνικής αντιπροσωπείας (Κοτζιάς), (γ) η κριτική στον Εϊντε ότι δήθεν μεροληπτεί υπέρ των Τουρκοκυπρίων και (δ) το αποκορύφωμα, το «μηδέν τουρκικός στρατός-μηδέν εγγυήσεις» στην Κύπρο (ούτε καν όσοι προβλέπονταν από την ΤΟΥΡΔΟΙΚ το 1960, 650 στρατιώτες, που πριν φάνηκε να είχε προτείνει ο Ερντογάν).⁷⁷

Γιατί άραγε ακολούθησε η Αθήνα αυτή τη στάση, στάση που νομοτελειακά θα οδηγούσε –και άλλωστε οδήγησε– στην τελική αποτυχία της όλης προσπάθειας που ξεκίνησε με τους καλύτερους οιωνούς το 2105; Μία ορθολογική ερμηνεία είναι ότι η Ελληνική Κυβέρνηση, με ποδηγέτη τον εθνικιστή υπουργό Εξωτερικών Κοτζιά (και προφανή σύμμαχο τον

75. Η δεύτερη αυτή ερμηνεία είναι του καθηγητή του Πανεπιστημίου Κύπρου, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, σε τηλεοπτική συνέντευξη του στην κυπριακή εφημερίδα *Ο Πολίτης*, στις 5 Ιουλίου 2017. Βλ. Politis News, <https://www.youtube.com/watch?v=vZdNCZjI8pA>. Επίσκεψη 15-1-2018. Ο Κιζιλγιουρέκ, βαθύς γνώστης του Κυπριακού και ειδικά της τουρκικής και τουρκοκυπριακής στάσης, υπήρξε επί δεκαετίες πολέμιος της αδιαλλαξίας του Ραούφ Ντενκτάς και της Τουρκίας. Με τον Κιζιλγιουρέκ είχα πολλές συζητήσεις για την ευθύνη των Τουρκοκυπρίων και της Τουρκίας στο Κυπριακό, αν και εξακολουθώ να πιστεύω ότι τη μεγαλύτερη ευθύνη για τη μη επίλυση την έχουν οι Ελληνοκύπριοι υπό τον Μακάριο το 1964-1974, υπό τον Κυπριανού το 1977-1987 και υπό τον Τάσσο Παπαδόπουλο το 2003-Φεβρουάριος 2008.

76. Όπως υποπεύομαι, ήταν και η «τρικλοποδιά» από τα δύο μικρά απορριπτικά κόμματα στην Κυπριακή Βουλή για το Δημοψήφισμα του 1950. Βλ. υποσημ. 20.

77. Heraclides, 2018.

ακόμη πιο εθνικιστή υπουργό Άμυνας Πάνο Καμμένο), κατάφερε τελικά να πείσει τον πρωθυπουργό Αλέξη Τσίπρα (που αρχικά αμφιταλαντευόταν, λόγω άγνοιας του Κυπριακού, αλλά και επειδή ο Αναστασιάδης φρόντιζε να τον «βάξει στον ίσιο δρόμο» μέχρι τα τέλη του 2016 ώστε να χαλιναγωγεί τον απορριπτικό Κοτζιά). Θα πρέπει, στο σημείο αυτό, να τονίσουμε ότι οι Έλληνες απορριπτικοί εντός και εκτός της Ελληνικής Κυβέρνησης κινούνται στην απορριπτική λογική της σχολής του Τάσσου Παπαδόπουλου, που επιδιώκει, εξωπραγματικά αλλά και άδικα, μια ελληνοκρατούμενη Κύπρο και ούτε καν ομοσπονδία, αλλά ενιαίο κράτος, με τους Τουρκοκύπριους μειονότητα και όχι κοινότητα· με άλλα λόγια προσπαθούν να πραγματοποιήσουν τον χειρότερο εφιάλτη των Τουρκοκυπρίων.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά το ζήτημα των εγγυήσεων, κανονικά δεν θα έπρεπε να είχε αναγορευθεί ως μεγάλο ζήτημα, σε σημείο μάλιστα που να θέτει σε κίνδυνο την πορεία της ανεύρεσης λύσης. Πρόκειται περισσότερο για ένα *red herring*, δηλαδή για κάτι δευτερεύον ή μη σχετικό που τίθεται ακριβώς για να αποπροσανατολίσει και εκτροχιάσει μια σοβαρή προσπάθεια. Βέβαια, οι εγγυήσεις, όπως είχαν διατυπωθεί το 1960, είναι σήμερα απηρχαιωμένες, όπως είχε τονίσει ο Αναστασιάδης αλλά και αξιωματούχοι των ΗΠΑ και της Βρετανίας. Από την άλλη δεν μπορεί να εκλείψουν τελείως κάποιου είδους εγγυήσεις για την ασφάλεια, μόνο και μόνο από το γεγονός ότι η Κύπρος είναι κράτος-μέλος της ΕΕ, όπως ισχυρίστηκε η Αθήνα. Χρειάζεται κάτι πιο σύγχρονο και αποτελεσματικό: εγγυήσεις του ΟΗΕ ή ακόμη πιο συγκεκριμένα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, ή/και παραμονή μέρους της ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ (UNFICYP) για κάποιο διάστημα, ή ίσως ένας ειδικός μηχανισμός της ΕΕ, ακόμη και κάποιοι εγγυητικοί ρόλοι από πλευράς ΝΑΤΟ σε συνδυασμό με τον ΟΗΕ και την ΕΕ, και ελληνικά και τουρκικά στρατεύματα στο επίπεδο αυτών που προβλέπονταν το 1960 (ΕΛΔΥΚ: 950 άνδρες, ΤΟΥΡΔΥΚ: 650 άνδρες) ή ίσως λίγο περισσότερους. Επίσης, σε οποιοδήποτε νέο πλαίσιο ασφάλειας και εγγυήσεων δεν θα πρέπει να περιλαμβάνεται δικαίωμα μονομερούς επέμβασης (όπως αντίθετα συνέβαινε με τις εγγυήσεις του 1960, που προέβλεπαν και μονομερή επέμβαση αν δεν καθίστατο δυνατή μια τριμερής επέμβαση για την επαναφορά της συνταγματικής τάξης).

Ωστόσο, το θέμα των εγγυήσεων, στις πιο ακραίες τους εκδοχές, δηλαδή η πλήρης κατάργησή τους από τη μία και η διατήρησή τους ως έχουν από την άλλη, δεν αποτελεί απλή αγκύλωση, εμμονή ή καπρίτσιο. Αγγίζει τις πλέον ευαίσθητες χορδές των δύο κοινοτήτων, γιατί ακριβώς οι «εγγυήσεις» και οι «μη εφαρμογή τους» άπτονται των δύο μεγάλων τραυμάτων εκάστης πλευράς: της τουρκικής εισβολής και κατοχής του 1974 που ακρι-

βώς στηρίχτηκε τυπικά στις εγγυήσεις του 1960, και των αιματηρών σε βάρους των Τουρκοκυπρίων επεισοδίων του 1963-1964 που οι εγγυήσεις δεν λειτούργησαν για να τους σώσουν.

Εξυπακούεται ότι τα δύο αυτά γεγονότα είναι αδιανόητα σήμερα και δεν μπορούν να επαναληφθούν. Καμία σχέση δεν έχει η σημερινή κατάσταση με την τότε. Το 1963-1964, τον λόγο είχαν οι ένοπλες ομάδες του Γιωρκάτζη, του Λυσσαρίδη και του Σαμψών, το δε 1974 τον λόγο τον είχε αρχικά η φονική ΕΟΚΑ-Β, η ελληνική Χούντα του Ιωαννίδη και ο Σαμψών. Και βέβαια έλαβε χώρα η δεύτερη τουρκική εισβολή που ήταν πολύ πιο καταστροφική και αιματηρή, με τους χιλιάδες νεκρούς και τους Ελληνοκύπριους πρόσφυγες μέσα στην ίδια τους τη χώρα. Επιπλέον, η τουρκική αυτή στρατιωτική προέλαση, διά της οποίας καταλείφθηκε το σχεδόν 37% του κυπριακού εδάφους, ήταν εντελώς αδικαιολόγητη μια και η πολιτειακή ομαλότητα είχε επανέλθει τόσο στην Κύπρο όσο και στην Αθήνα.

Από την άλλη, τα τραύματα αυτά είναι βαθιά και δεν επουλώνονται εύκολα. Οι μισοί και πλέον Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι έχουν ζήσει τα τραγικά αυτά γεγονότα που για τους περισσότερους παραμένουν οι εφιάλτες τους (τα δε παιδιά τους τα γνωρίζουν από τους γονείς τους και από όσα μαθαίνουν στη διαδικασία κοινωνικοποίησης στο σχολείο, καθώς και από τα εκατέρωθεν μουσεία του αγώνα στα οποία καταγράφονται, όπως είπαμε, αποκλειστικά οι ωμότητες της άλλης πλευράς). Και πάντως για τους περισσότερους Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, τα τραύματα αυτά δεν ξεπερνιούνται με νηφάλια και ορθολογική σκέψη. Όπως έχει εύστοχα λεχθεί από έναν Έλληνα ερευνητή που εργάζεται στην Κύπρο, «στην Κύπρο δεν πολεμάμε με τα γεγονότα, αλλά με τα φαντάσματα». Τα δε τραύματα εν προκειμένω μεταφράζονται σε κάτι άλλο πρωτεύον, στον αγώνα επιβίωσης της κάθε πλευράς· επιβίωση που δεν μπορεί να τίθεται σε καμία περίπτωση σε αμφιβολία. Η μία πλευρά δηλώνει, διά στόματος Νίκου Αναστασιάδη, ότι η εμμονή της Τουρκίας να παραμείνει εγγυήτρια είναι σαν να ζητούσαμε από την Λετονία να αποδεχθεί ρωσική εγγύηση ασφαλείας. Λίγοι θα διαφωνούσαν με τον εύστοχο αυτό παραλληλισμό. Η άλλη όμως πλευρά δηλώνει, διά στόματος Μουσταφά Ακιντζί, ότι χωρίς την ύπαρξη τουρκικής εγγύησης τι θα μπορούσε στο μέλλον να αποσοβήσει μια επανάληψη του αιματηρού 1963-1964;

Το ιδιαίτερα δυσάρεστο εν προκειμένω ήταν η στροφή της ελληνοκυπριακής ηγεσίας υπό τον Νίκο Αναστασιάδη. Ο Κύπριος πρόεδρος έκανε κοινό μέτωπο με τον απορριπτικό Κοτζιά στο Κραν Μοντανά, με τη γνωστή ανυποχώρητη γραμμή «μηδέν εγγυήσεις-μηδέν τουρκικός στρατός»·

τοποθέτηση που ήταν απολύτως βέβαιο ότι θα οδηγούσε τη διάσκεψη σε ναυάγιο, όπως και έγινε.

«Η oligωρία του Προέδρου Αναστασιάδη», όπως επισημαίνει ο Χρυσόστομος Περικλέους, «να αδράξει την ευκαιρία για εφικτό συμβιβασμό στο Κραν Μοντανά, με την απόλυτη εμμονή του (μαζί με τον Έλληνα ΥΠΕΞ Κοτζιά) σε μηδέν στρατεύματα-μηδέν εγγυήσεις, προκάλεσε βαθιά απογοήτευση σε όλους τους Κυπρίους, και στις δυο κοινότητες, που προσέβλεπαν στην προοπτική της επανένωσης. Αντίθετα, η κατάρρευση της διαδικασίας, με την αλληλοεπίρριψη ευθυνών που τη συνόδευσε, τροφοδότησε ακραίες εθνικιστικές τοποθετήσεις στα απορριπτικά στρατόπεδα και των δύο κοινοτήτων».⁷⁸

Ειδικότερα, η απογοήτευση των Τουρκοκυπρίων στη στροφή 180° του Αναστασιάδη μπορεί να συνοψιστεί ως εξής όπως την κατέγραψε ένας Τουρκοκύπριος επιχειρηματίας: «Κλωτσήσαμε έναν πανίσχυρο Ντενκτάς από τη θέση του, δεχθήκαμε το Σχέδιο Ανάν, εκλέξαμε τον Ακιντζί στη θέση του Έρογλου, κάναμε υποχωρήσεις στο θέμα των εγγυήσεων· αυτοί θέλουν κι άλλα. Δεν θέλουν λύση, δεν θέλουν να μοιραστούν μαζί μας τη διακυβέρνηση της χώρας».⁷⁹

Στο ίδιο γενικό συμπέρασμα καταλήγει και μία πρόσφατη έρευνα που διενήργησαν σε αντιπροσωπευτικό δείγμα της τουρκοκυπριακής κοινότητας οι Χάρης Ψάλτης και Huseyin Cakal: η κυρίαρχη άποψη της τουρκοκυπριακής κοινότητας είναι ότι η πλειοψηφία της ελληνοκυπριακής κοινότητας και η ηγεσία της δεν είναι έτοιμη «να μοιραστεί την εξουσία» μαζί τους και να ανταποκριθεί στις σημαντικότερες υποχωρήσεις που ήταν έτοιμος να κάνει ο Ακιντζί και που «αφορούσαν κρίσιμα ζητήματα ασφαλείας της τουρκοκυπριακής κοινότητας (εγγυήσεις και αποχώρηση τουρκικού στρατού)» γι' αυτό επιμένουν στη λογική «μηδέν στρατός, μηδέν εγγυήσεις».⁸⁰

Γιατί άραγε ο Ελληνοκύπριος ηγέτης προέβη σε αυτή τη στροφή 180° που οδήγησε τις συνομιλίες σε ναυάγιο, φέρνοντας την οριστική διχοτόμηση πιο κοντά από ποτέ άλλοτε; Υπάρχουν, κατά τη γνώμη μου, τρεις κατηγορίες ερμηνειών γι' αυτή τη δυσεξήγητη στάση. Μία πρώτη πιο επιφανειακή ερμηνεία είναι ότι η στροφή Αναστασιάδη (1) οφείλεται σε μικροπολιτικό ελιγμό ενόψει των προεδρικών εκλογών του Φεβρουαρίου του 2018 (αυτό τον κίνδυνο είχε επισημάνει ο Ακιντζί στις τέλη του 2016, όταν διαπιστώθηκαν τα πρώτα πισωγυρίσματα του ομολογού του, αλλά

78. Περικλέους 2018.

79. Στο ίδιο.

80. Στο ίδιο.

ο Αναστασιάδης απέρριψε αυτό το ενδεχόμενο μετά βδελυγμίας)⁸¹. ή/και (2) οφείλεται στον παράγοντα Ερντογάν, υπό την έννοια πως οτιδήποτε και αν συμφωνήσουν οι δύο Κύπριοι ηγέτες, μπορεί, αν θελήσει, να το τορπιλίσει, οπότε προς τι το αίσιο τέλος των συνομιλιών αν τελικά είναι καταδικασμένες να αποτύχουν λόγω Τουρκίας;

Μία δεύτερη κατηγορία ερμηνείας είναι ότι η Αθήνα, με πρωτεργάτη τον απορριπτικό Κοτζιά, έπεισε τον Αναστασιάδη να αλλάξει ρότα, με το σκεπτικό ότι μία σκληρή στρατηγική (μηδέν εγγυήσεις-μηδέν τουρκικός στρατός), μια στρατηγική τύπου «κρημνοβασίας» α λα Μακάριος, θα έφερνε ευνοϊκά αποτελέσματα, ειδικά τώρα που ο Ερντογάν έχει γίνει «μαύρο πρόβατο» διεθνώς. Ωστόσο, αυτή η κρημνοβασία δεν προβλέπεται να έχει αίσιο τέλος γιατί, εκτός από άκρως παρακινδυνευμένη, κινδυνεύοντας να οδηγήσει την επίλυση του Κυπριακού στον γκρεμό (στην οριστική διχοτόμηση και μάλιστα χωρίς επιστροφή εδαφών), πάσχει και από κάτι άλλο θεμελιώδες: δεν λαμβάνει υπόψη τους φόβους και τις ανησυχίες της άλλης πλευράς, και εδώ εννοώ τον μελλοντικό συνέταιρο στο επανενωμένο κράτος, τους Τουρκοκύπριους, που θέλουν να υπάρχουν εγγυήσεις, διαφορετικές μεν αλλά χαλύβδινες, με ακόμη ζωντανές τις μνήμες από το τι υπέστησαν κατά την περίοδο από τα Ματωμένα Χριστούγεννα του 1963 μέχρι τον Ιούνιο του 1974.

Η τρίτη κατηγορία ερμηνείας είναι ότι δεν πρόκειται, ή κυρίως δεν πρόκειται τόσο, για μικροπολιτική ή σκληρή στρατηγική, όσο για κάτι πολύ βαθύτερο και πιο ουσιαστικό. Ήταν ο ίδιος λόγος που οι Ελληνοκύπριοι εναπόθεσαν το μέλλον της Κύπρου με το να ψηφίσουν τον Φεβρουάριο του 2003, ως πρόεδρο, τον συνεπέστατα απορριπτικό Τάσσο Παπαδόπουλο· ο ίδιος λόγος που απέρριψαν το Σχέδιο Ανάν και ο ίδιος λόγος που δεν τελεσφόρησαν οι συνομιλίες Χριστόφια-Ταλάτ (στην τελευταία περίπτωση λόγω του πολιτικού κόστους που φόβιζε τον Χριστόφια). Όμως, σε αυτή τη βαρύνουσα ουσιαστική πτυχή του κυπριακού αδιεξόδου θα κάνω λόγο προς το τέλος του επόμενου υποκεφαλαίου.

Ο ΓΓ του ΟΗΕ, Αντόνιο Γκουτέρες, στην Έκθεσή του για το Κυπριακό προς το Συμβούλιο Ασφαλείας (28 Σεπτεμβρίου 2017) επισημαίνει ότι οι δύο πλευρές είχαν έρθει στο Κραν Μοντανά πολύ κοντά στην επίλυση σε όλα τα θέματα, ακόμη και στα πιο ευαίσθητα (όπως το εδαφικό και το περιουσιακό), αλλά ακόμη και στο θέμα των εγγυήσεων και του στρατού

81. Όπως έχει λεχθεί, ο Αναστασιάδης προέβη σε αυτή τη στροφή για να μη δυσανεστήσει ορισμένες ομάδες Ελληνοκυπρίων (βλ. π.χ. Christophorou 2018, 11): προφανώς αυτές που δεν διάκινεται ευνοϊκά προς την επανένωση με ομοσπονδιακή μορφή στη βάση της ισότητας με τους Τουρκοκύπριους.

(ο ίδιος είχε προτείνει ένα νέο καθεστώς ασφαλείας και πάντως όχι τη μονομερή επέμβαση που προβλεπόταν το 1960).⁸² Κατόπιν αυτών είναι της άποψης ότι «μία ιστορική ευκαιρία χάθηκε στο Κραν Μοντανά»,⁸³ αποφεύγοντας να ρίξει ευθύνες σε κάποια από τις τέσσερις πλευρές (κάτι που, σημειωτέον, αποτελεί πάγια τακτική των εκθέσεων των ΓΓ του ΟΗΕ τουλάχιστον για το Κυπριακό). Με τη λήξη της Διάσκεψης ενθάρρυνε τις πλευρές «να συλλογιστούν» για την πορεία από εδώ και πέρα, επισημαίνοντας, με νόημα, ότι δεν θα φθάσει η διαδικασία στην τελική γραμμή χωρίς «ισχυρή πολιτική θέληση, θάρρος και αποφασιστικότητα, αμοιβαία εμπιστοσύνη και ετοιμότητα από την πλευρά όλων των μερών να αναλάβουν υπολογισμένους κινδύνους [*calculated risks*] στο τελευταίο και πιο δύσκολο μίλι των διαπραγματεύσεων».⁸⁴

Πάντως, οι πρόσφατες προεδρικές εκλογές στην Κυπριακή Δημοκρατία δημιούργησαν ελπίδες ότι ίσως όλα να μην έχουν τελικά χαθεί. Ίσως «διανοίγεται η τελευταία ευκαιρία».⁸⁵ Οι πιο αισιόδοξοι (στους οποίους δεν συγκαταλέγεται ο γράφων) αντλούν ελπίδες από το γεγονός ότι ο Νίκος Αναστασιάδης και ο Σταύρος Μαλάς, οι δυο υποψήφιοι (με στήριξη από ΔΗΣΥ και ΑΚΕΛ αντιστοίχως) που πέρασαν στον δεύτερο γύρο, με αθροιστικό ποσοστό 66%, είχαν υποστηρίξει την αναζήτηση της επανένωσης στο πλαίσιο μιας διζωνικής δικοινοτικής ομοσπονδίας, ο δε υποψήφιος των κομμάτων της αδιάλλακτης γραμμής, Νικόλας Παπαδόπουλος (γιος του Τάσσου Παπαδόπουλου), έλαβε μόλις το 25%. Επίσης, η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών που ψήφισαν Παπαδόπουλο στον πρώτο γύρο αγνόησαν την απόλυτη θέση των ηττημένων απορριπτικών «ούτε Μαλά ούτε Αναστασιάδη» (στη λογική ότι και οι δύο ήταν ανάξιοι εμπιστοσύνης για τον χειρισμό του Κυπριακού) και προσήλθαν στις κάλπες και ψήφισαν και τον έναν και τον άλλο υποψήφιο. Επίσης, τόσο ο Αναστασιάδης, καθώς και ο αποτυχών υποψήφιος Μαλάς και οι ηγέτες των κομμάτων που τους στήριξαν, Αβέρωφ Νεοφύτου (ΔΗΣΥ) και Άντρος Κυπριανού (ΑΚΕΛ), δήλωσαν ετοιμότητα να ανταποκριθούν θετικά σε ενδεχόμενη νέα πρωτοβουλία επανέναρξης της ειρηνευτικής διαδικασίας.⁸⁶

Ακόμη και αν θεωρηθεί δεδομένη η διάθεση του Αναστασιάδη για ένα νέο γύρο συνομιλιών (αν βέβαια εγκαταλείψει το «μηδέν εγγυήσεις-μηδέν

82. Report of the Secretary-General on his mission of good offices in Cyprus, United Nations Security Council, S/2017/814 (28-9-2017), 6.

83. Στο ίδιο, 10.

84. Στο ίδιο, 10.

85. Όπως το διατύπωσε ο πρέσβης Κώστας Ζέπος σε προσωπικό μήνυμα που μου έστειλε μετά τη νίκη Αναστασιάδη τον Φεβρουάριο το 2018.

86. Περικλέους 2018.

στρατός» που αποτελεί *non-starter*), υπάρχουν, κατά τη γνώμη μου, τρία άλλα προβλήματα, εδώ που έχουν φτάσει τα πράγματα από τον Ιούλιο του 2017 μέχρι σήμερα: (α) ότι η εμπιστοσύνη και η περίφημη «χημεία» που υπήρχε μεταξύ των δύο ηγετών έχει χαθεί, το «γυαλί έχει ραγίσει» και μπορεί άραγε οι νέες συνομιλίες να ξεκινήσουν χωρίς αμοιβαία εμπιστοσύνη στο επίπεδο των δύο ηγετών; (β) το κατά πόσον θα μπορέσει να τεθεί τελικά στο περιθώριο η απορριπτική γραμμή της Αθήνας (γραμμή Κοτζιά). Και (γ) είναι και ο «άγνωστος Χ»,⁸⁷ δηλαδή η στάση που θα τηρήσει η Τουρκία σε μια νέα τέτοια προσπάθεια, στάση που θα είναι καίριας σημασίας. Πάντως, στην περίπτωση που ο απρόβλεπτος Ερντογάν, για δικούς του λόγους, θελήσει τελικά συναινετική επίλυση του Κυπριακού, είναι προφανές ότι οι απορριπτικοί Τουρκοκύπριοι δεν θα είναι σε θέση να αντισταθούν.⁸⁸

Περισυλλογή: επίλυση με επανένωση ή συναινετικό διαζύγιο;

Μετά την αποτυχία του Κραν Μοντανά, η διεθνής κοινότητα σε επίπεδο ΟΗΕ συνιστά «μία περίοδο περισυλλογής» για τις εμπλεκόμενες πλευρές, χωρίς να αποκλείει την επανάληψη των συνομιλιών αργότερα. Όσο για τον Γκουτέρες, που, απ' ό,τι φαίνεται είχε έρθει σε μερική ρήξη με τον Αναστασιάδη στο Κραν Μοντανά,⁸⁹ δεν προβλέπεται να δείξει μεγάλο ενθουσιασμό για επανεκκίνηση των συνομιλιών, παρεκτός αν κάτι αλλάξει ριζικά προς το καλύτερο και οι ελπίδες για επίλυση φανούν και πάλι ρεαλιστικές όπως ήταν το 2015-2016. Ας συμβάλουμε, λοιπόν, όσο μπορούμε από την πλευρά μας σε αυτή την περίοδο περισυλλογής.

Το Κυπριακό έχει χαρακτηριστεί, όχι αδικαιολόγητα, ως ένα χρονικό «χαμένων ευκαιριών», όπου κάθε επόμενη νέα ευκαιρία για επίλυση είναι για τη Λευκωσία και την Αθήνα χειρότερη από την προηγούμενη προταθείσα λύση. Υπάρχει και η αντίθετη άποψη των Ελληνοκύπριων και

87. Κατά τη διατύπωση του Χρυσόστομου Περικλέους. Στο ίδιο.

88. Κατά τον Περικλέους «πολλοί εδώ στην Κύπρο που, κρίνοντας από τον αυξανόμενο αυταρχισμό του Ερντογάν στο εσωτερικό της Τουρκίας, θεωρούν αδύνατο να προσέλθει με διάθεση συμβιβασμού σε μια νέα διαπραγμάτευση. Δεν είναι όμως νέο στοιχείο ο αυταρχισμός του Ερντογάν... Αν το 2004 αποτελούσε για τον Ερντογάν ισχυρό κίνητρο προς την κατεύθυνση λύσης, η διασφάλιση της ευρωπαϊκής πορείας της Τουρκίας, σήμερα ισχυρό κίνητρο προς αυτή την κατεύθυνση είναι η προοπτική, μέσα από μια συναινετική λύση του Κυπριακού, να καταστήσει τη χώρα του βασικό κόμβο στο δίκτυο αγωγών φυσικού αερίου από τη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου προς την Ευρώπη, συν την ικανοποίηση εσωτερικών αναγκών της χώρας και άμβλυνση της εξάρτησης από τη Ρωσία». Στο ίδιο.

89. Christophorou 2018, 11.

Ελλήνων εθνικιστών που απορρίπτουν τη μία μετά την άλλη τις προτεινόμενες λύσεις,⁹⁰ με βάση το ακόλουθο σκεπτικό: λύση σε «βάθος χρόνου» όταν οι συνθήκες θα είναι πιο ευνοϊκές για την Κυπριακή Δημοκρατία και για την Ελλάδα, κυρίως σε περίπτωση αποδυνάμωσης της Τουρκίας.⁹¹

Το δεύτερο αυτό σκεπτικό πάσχει από δύο προβλήματα. Το πρώτο είναι η «αυτοπαγίδευση»⁹² στη λογική ότι σίγουρα θα υπάρξει και άλλη ευκαιρία, αλλά τελικά η εμπειρία έχει δείξει ότι το μόνο βέβαιο είναι πως και η επόμενη προτεινόμενη λύση πάλι θα απορριφθεί και πως κάθε νέα αποτυχία οδηγεί ολοένα και πιο κοντά στον γκρεμό, δηλαδή στην οριστική διχοτόμηση (με την Κυπριακή Δημοκρατία στην ουσία ή στην πράξη να συνορεύει με τη Τουρκία στην Κύπρο). Το δεύτερο ακόμη μεγαλύτερο πρόβλημα με αυτή την αρνητική λογική των απορριπτικών (σχολή Τάσσου Παπαδόπουλου) είναι ότι κινείται με όρους «μηδενικού αθροίσματος», δηλαδή νικητή-ηττημένου/κερδισμένου-χαμένου. Είναι ποτέ δυνατόν η άλλη πλευρά να είναι τόσο τυφλή και τόσο ανόητη ώστε να αποδεχθεί μία λύση με την οποία θα βγει χαμένη; Ένας τέτοιος «γάμος» μοιάζει με «γάμο μουσουλμανικό» στη βάση της Σαρία, με τον έναν από τους δύο εκ προοιμίου υποδεέστερο και αντικείμενο χειραγώγησης, και όχι για «γάμο» στη βάση της ισότητας και της αμοιβαίας εκτίμησης.

Ας έρθουμε όμως στο σήμερα και στο αύριο. Σήμερα και στο άμεσο μέλλον θεωρητικά υπάρχουν ενώπιόν μας δύο συναινετικές επιλογές για την επίλυση του Κυπριακού και δύο «μη-επιλογές» που υπάρχει κίνδυνος να προκύψουν μετά από αυτό που συνέβη στο Κραν Μοντανά.

Οι προφανείς συναινετικές λύσεις είναι δύο:

(1) Το ευκαταίο καλύτερο σενάριο, το Plan A, συμφωνία για την εγκαθίδρυση μίας διζωνικής δικαιοδικής ομοσπονδίας που θα την εισηγηθούν στον λαό τους οι δύο ηγεσίες και θα γίνει αποδεκτή στα δύο δημοψηφίσματα, όχι όμως με οριακό ποσοστό, αλλά με ποσοστό 60-65% και άνω.

90. Συγκεκριμένα το Σχέδιο του ΓΤ του ΟΗΕ Ντε Κουεγιάρ στη δεκαετία του 1980, τη Δέσμη Ιδεών του ΓΤ του ΟΗΕ Μπούτρος-Γκάλι στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ή το Σχέδιο Ανάν το 2004 που ήταν το πιο συνολικό και λεπτομερές σχέδιο ειρηνικής επίλυσης στην ιστορία των Ηνωμένων Εθνών.

91. Ο κρυφός διακαής πόθος των Ελλήνων και Ελληνοκύπριων εθνικιστών είναι η αποδυνάμωση της Τουρκίας διά του διαμελισμού της, που βέβαια αποτελεί ευσεβή πόθο (*wishful thinking*). Αδυνατούν να αντιληφθούν ότι, ακόμη και αν οι Κούρδοι μπορούσαν να αποσχιστούν λαμβάνοντας 10-20 % του εδάφους της Τουρκίας, αυτό θα καθιστούσε την Τουρκία ένα κράτος πιο εθνικά ομοιογενές 60 εκατομμυρίων ανθρώπων, που κάθε άλλο παρά θα ήταν ιδιαίτερα αποδυναμωμένο· μάλλον το αντίθετο.

92. Ηρακλείδης 2002, 154.

(2) Το «βελούδινο διαζύγιο», το Plan B, αν το προηγούμενο σχέδιο λύσης ναυαγήσει ή επιτευχθεί, μα στη συνέχεια απορριφθεί στα δημοψηφίσματα ή γίνει μεν αποδεκτό, αλλά με οριακή πλειοψηφία του 51-55%. Στο συναινετικό βελούδινο διαζύγιο, το προφανές *quid pro quo* είναι η επιστροφή εδαφών με αντάλλαγμα την αναγνώριση του τουρκοκυπριακού κράτους. Με τη λύση αυτή μπορεί να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία μίας Κυπριακής Συνομοσπονδίας και έτσι να αποφευχθεί ο κίνδυνος η Κυπριακή Δημοκρατία να συνορεύει στην ουσία ή και στην πράξη με την Τουρκία στη μεγαλόνησο.⁹³ Ωστόσο, το βελούδινο διαζύγιο είναι πολύ δύσκολο να συμφωνηθεί, γιατί μπορεί, στην περίπτωση αυτή, οι Τουρκοκύπριοι να δεχθούν ελάχιστη επιστροφή εδαφών. Από την άλλη, υπάρχει και το ζήτημα των υδρογονανθράκων που μέχρι σήμερα φαίνεται να βρίσκεται μόνο στα νότια του νησιού, κάτι που περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα πράγματα, με το βελούδινο διαζύγιο να διολισθήσει σε ανταγωνιστικό.⁹⁴ Με άλλα λόγια, η μονοπώληση του φυσικού αερίου από το ελληνοκυπριακό κράτος δεν θα έκανε την TRNC ιδιαίτερα γενναιόδωρη στην παραχώρηση εδαφών.

Τα δύο χειρότερα ενδεχόμενα που μπορεί να προκύψουν είτε κατά λάθος ή ελλείψει άλλης δυνατής επιλογής (δηλαδή να επέλθουν *by default*) είτε και σκοπίμως (*by design*) είναι τα εξής:

(3) Το «ανταγωνιστικό διαζύγιο» (Plan C) ή αλλιώς η μη επίλυση στο διηνεκές που θα οδηγήσει στην ανεξαρτησία της Β. Κύπρου χωρίς βέβαια επιστροφή εδαφών. Το σενάριο αυτό δεν είναι αποκλειστικά τουρκικής προέλευσης ή η θέση των απορριπτικών Τουρκοκυπρίων (η σχολή του Ραούφ Ντενκτάς και των επιγόνων του, όπως ο Έρογλου και άλλοι), αλλά έχει απήχηση και στην ελληνοκυπριακή και ελληνική (ελλαδική) πλευρά, αν και αυτό δεν γίνεται δημόσια αποδεκτό. Συγκεκριμένα, με την επιμονή στη λύση «σε βάθος χρόνο», δηλαδή λύση υπέρ των Ελληνοκυπρίων και σε βάρος των Τουρκοκυπρίων, με την Κύπρο ολόκληρη ελληνική, δηλαδή ένα ελληνοκρατούμενο ενιαίο κράτος, επέρχεται με μαθηματική ακρίβεια η διχοτόμηση.⁹⁵

93. Η ιδέα του οριστικού χωρισμού που παλιότερα θεωρείτο ανάθεμα (με όποιον τολμούσε να τη διατυπώσει να προπηλακίζεται) είχε πρώτα διατυπωθεί από τον διεθνολόγο Γιάννη Βαληνάκη και από τους παλαιμάχους Έλληνες πρέσβεις Βύρωνα Θεοδωρόπουλο, Ιωάννη Τζούνη και Ευστάθιο Λαγάκο. Βλ. Βαληνάκης σε *Καθημερινή* (23 Ιουλίου 1989), Θεοδωρόπουλος κ.ά. 1995, 80-8.

94. Για το σημείο αυτό, δηλαδή για τα προβλήματα με το βελούδινο διαζύγιο, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Χρυσόστομο Περικλέους για τις επισημάνσεις που μου έκανε σε επικοινωνία μας.

95. Με τη θέση αυτή ήταν συνυφασμένος στην Κύπρο ο Τάσος Παπαδόπουλος και στην

(4) Το χειρότερο δυνατό σενάριο, η προσάρτηση *de facto* ή *de jure* της βόρειας Κύπρου από την Τουρκία και ας είναι κατάφορα παράνομη κατά το διεθνές δίκαιο, το οποίο δεν επιτρέπει προσαρτήσεις που είναι προϊόν κατακτήσεων από στρατιωτική επέμβαση ή επίθεση (*aggression*). Πάντως, μετά την αποτυχία στο Κραν Μοντανά, η Τουρκία δήλωσε ότι «η προσάρτηση βρίσκεται πάνω στο τραπέζι» και ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί ειδικά αν το θέλουν και οι Τουρκοκύπριοι.⁹⁶

Το τελικό ερώτημα που τίθεται για το Κυπριακό είναι αν θα επιλυθεί με επανένωση ή με διαζύγιο (συναινετικό ή συγκρουσιακό) τώρα ή κάποτε στο μέλλον, ή αν δεν θα επιλυθεί ποτέ, πράγμα που θα σημάνει οριστικό συγκρουσιακό διαζύγιο χωρίς επιστροφή εδαφών. Υπάρχουν πειστικά επιχειρήματα τόσο για την επανένωση με ομοσπονδιακή λύση (εννοείται διζωνική δικοινοτική ομοσπονδία) όσο και για το οριστικό διαζύγιο.

Υπέρ της επίλυσης με επανένωση συνηγορούν τα ακόλουθα που, νομίζω, διατηρούν τη σημασία ακόμη και μετά το *breakdown* του Ιουλίου του 2017:

(1) Ότι μόνο με την επίλυση με επανένωση με τη μορφή διζωνικής δικοινοτικής ομοσπονδίας θα τεθεί τέλος στην ντε φάκτο διχοτόμηση που επιβλήθηκε με τα τετελεσμένα της δεύτερης τουρκικής στρατιωτικής επέμβασης. Η παράταση της μη επίλυσης εδραιώνει τη διχοτόμηση, δηλαδή διεθνή σύνορα στην Κύπρο, με την Κυπριακή Δημοκρατία να συνορεύει στην ουσία με την Τουρκία, και σήμερα μάλιστα όχι με την Τουρκία του Οζάλ ή του παλιού Ερντογάν (της περιόδου 2002-2011), αλλά του ανεξέλεγκτου «Σουλτάνου Ερντογάν» που απειλεί όλους σχεδόν τους γείτονες της Τουρκίας.

(2) Μόνο με το Plan A θα καταστεί δυνατό να αποχωρήσουν τα τουρκικά στρατεύματα, αλλιώς θα παραμείνουν εκεί εσαεί, με τους Ελληνοκύπριους να ζούνε για πάντα με ανασφάλεια και φόβο. Ας σημειωθεί ότι η Κύπρος είναι το μόνο νησί αυτού του μεγέθους με τον μεγαλύτερο στρατό στον κόσμο, ελληνικό αλλά κυρίως τουρκικό, και το μόνο στον κόσμο με ξένους στρατούς.

Ελλάδα δύο πρέσβεις που συνδέονταν με τον Παπαδόπουλο, ο Μιχάλης Δούντας και ο Χρήστος Ζαχαράκης. Εξυπακούεται ότι επισήμως δεν αποδέχονταν τη διχοτόμηση, πλην όμως με τη επιμονή τους στο ανέφικτο την επιφέρουν, παρεκτός και, αν και ευφύεσται και οι τρεις, ζούσαν στον αστερισμό του εθνικιστικού ονείρου (βλ. υποσημ. 91), ότι η Τουρκία πρόκειται να καταρρεύσει, διαλυθεί και αποδυναμωθεί, οπότε θα έχουν οι «Έλληνες της Κύπρου» τη μεγάλη ευκαιρία να αποκτήσουν με άνεση όλο το νησί χωρίς συμβιβασμούς και υποχωρήσεις (πρόκειται για θέση ευρέως διαδεδομένη ακόμη και μεταξύ των πλέον ικανών εθνικιστών στην Ελλάδα και στην Κυπριακή Δημοκρατία).

96. Friedrich Ebert Stiftung, *FES Cyprus Newsletter*, Αρ. 65, Νοέμβριος 2017, 3.

(3) Η Κύπρος είναι συγκριτικά μικρό νησί (και ας είναι το τρίτο μεγαλύτερο νησί της Μεσογείου) για να αποτελείται από δύο κρατικές οντότητες, με συνολικό πληθυσμό λίγο περισσότερο από το ένα εκατομμύριο. Εκτός από πολύ μεγάλα νησιά, όπως το Μπορνέο (το τρίτο μεγαλύτερο νησί, μοιρασμένο σε τρία κράτη) ή τη Νέα Γουινέα (το δεύτερο μεγαλύτερο νησί στον κόσμο, μοιρασμένο σε δύο κράτη), το άλλο νησί που είναι διηρημένο στη μέση είναι το Τιμόρ (Ανατολικό Τιμόρ και έδαφος της Ινδονησίας) που έχει όμως τριπλάσιο μέγεθος και τριπλάσιο πληθυσμό από την Κύπρο. Όσο για τη νήσο Ισπανιόλα (διηρημένη στην Αϊτή και στη Δομινικανή Δημοκρατία) είναι, σε μέγεθος, οκταπλάσια της Κύπρου.

(4) Τα ακανθώδη ζητήματα, όπως το περιουσιακό, το εδαφικό (ποια και πόσα εδάφη θα δοθούν στο ελληνοκυπριακό ομόσπονδο κράτος), οι διεθνείς εγγυήσεις και η αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων μπορούν, με αμοιβαία καλή θέληση, να λυθούν ικανοποιητικά με αμοιβαία συμφέροντες λύσεις. Και όπως έχει διαπιστώσει και ο Γκουτέρες (στην Έκθεσή του τον Σεπτέμβριο του 2018), οι δύο πλευρές είχαν αγγίξει τη λύση σε όλα αυτά τα θέματα το 2016-2017.⁹⁷ Ειδικά για το εδαφικό π.χ. υπάρχουν πλείστα όσα σενάρια και στα σχέδια Ανάν (Μόρφου, ακόμη και η Καρπασία να δοθεί στο ελληνοκυπριακό ομόσπονδο κράτος) και η διαφορά που υπάρχει στα τέλη του 2016, μετά τις πρόσφατες συνομιλίες, ήταν μηδαμινή· μόνο της τάξεως του 1% του εδάφους ήταν υπό συζήτηση σε ποιον θα πάει. Όπως είχε λεχθεί στις αρχές του 2017, αν οι δύο ηγέτες αποφάσιζαν μόνοι, θα είχαν προ πολλού επιλύσει το Κυπριακό.⁹⁸

(5) Η Λευκωσία παραμένει, αναχρονιστικά, η μόνη διηρημένη πόλη (και διηρημένη πρωτεύουσα) στον κόσμο και η Κύπρος η τελευταία χώρα της Ευρώπης που παραμένει διηρημένη στα δύο.

(6) Η επίλυση με επανένωση σε μία διζωνική δικαιοδοτική ομοσπονδία θα επιλύσει, όπως είπαμε, με τον καλύτερο και πιο προσοδοφόρο τρόπο, το θέμα των υδρογονανθράκων και γενικότερα η επανένωση θα συμβάλει στην καλύτερευση της οικονομικής κατάστασης και την έξοδο από την οικονομική κρίση που μαστίζει το νησί από το 2012. Χωρίς επίλυση, η εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων είναι μάλλον εντελώς αδύνατη (α) λόγω της σκληρής στάσης που τηρεί (και θα συνεχίσει να τηρεί) η Τουρκία, (β) το γεγονός ότι οι ξένες εταιρείες αποφεύγουν διαφιλονικούμενες περιοχές, και (γ) το απαγορευτικό κόστος οποιασδήποτε άλλης οδού πλην αυτής μέσω Τουρκίας.

97. Report of the Secretary-General on his mission of good offices in Cyprus, United Nations Security Council, S/2017/814 (28-9-2017), 2-5 και ειδικά 5.

98. *The Economist* (28 Ιανουαρίου 2017), 23.

Υπέρ του οριστικού χωρισμού (εξυπακούεται κατά προτίμηση με συναινετική λύση) συνηγορούν τα ακόλουθα:

(1) Πέρα από τη στάση των θέσει απορριπτικών εθνικιστών Ελληνοκυπρίων (τους οποίους υπολογίζω στο 45-55%),⁹⁹ υπάρχει και το εξής βασικό πρόβλημα: μετά από μισό αιώνα και πλέον (από τις αρχές του 1964) μονοπώλησης του κυπριακού κράτους («σφετερισμού» κατά τους Τουρκοκύπριους) από τους Ελληνοκύπριους, δεν φαίνεται να υπάρχει μεγάλη διάθεση από την πλευρά της πλειονότητας των Ελληνοκυπρίων για «μοίρασμα της εξουσίας» (*power-sharing*) με τους Τουρκοκύπριους. Ειδικά, το πληθυσμιακό ποσοστό του 80-20% δεν συμβάλλει στην κατανόηση του πόσο εκ των ουκ άνευ είναι η αποδοχή της πολιτικής και νομικής ισότητας μεταξύ των δύο κοινοτήτων σε μία επανενωμένη Κύπρο¹⁰⁰ (το εύλογο ελληνοκυπριακό ερώτημα που τίθεται είναι γιατί να είναι ίσα τα τέσσερα πέμπτα του πληθυσμού με το ένα πέμπτο¹⁰¹). Επίσης, οι περισσότεροι νέοι είναι αδιάφοροι για την επανένωση μια και δεν έχουν καν εμπειρία της ένωσης και της από κοινού διαβίωσης. Έχει παρατηρηθεί ότι δεν σπεύδουν να επισκεφτούν τον βορρά, ούτε καν από απλή περιέργεια. Μόνοι οι μισοί Ελληνοκύπριοι έχουν μεταβεί έστω μία φορά, αλλά οι περισσότεροι δεν ξαναπηγαίνουν. Επίσης, υπάρχει και ένα άλλο συναφές ζήτημα που αποτελεί μεγάλο αγκάθι στην επανένωση: η υποτίμηση των Τουρκοκυπρίων από τους περισσότερους Ελληνοκύπριους. Η «ισότητα εκτίμησης» (*parity of esteem*) μεταξύ των δύο κοινοτήτων, όπως εύστοχα αναγράφεται στο κείμενο της επίλυσης του Βορειοϊρλανδικού, ισχύει μόνο για μία με-

99. Εκτός από τους ακραιφνείς απορριπτικούς που, στα πλαίσια των ευσεβών πόθων τους, πιστεύουν ότι θα έρθουν καλύτερες μέρες στο μέλλον (όπως είπαμε μία λύση σε «βάθος χρόνου» που θα ευνοεί την ελληνοκυπριακή πλευρά και θα είναι εις βάρος των Τουρκοκυπρίων και της Τουρκίας), υπάρχουν και οι πιο πραγματιστές απορριπτικοί που βάζουν επίτηδες πολύ ψηλά τον πήχη (ενιαίο κράτος, μηδέν εγγυήσεις-μηδέν στρατός, κ.λπ.), όχι επειδή πιστεύουν στη δυνατότητα μιας καλύτερης λύσης σε βάθος χρόνου, αλλά επειδή επιζητούν τη διχοτόμηση, όμως, για ευνόητους λόγους, δεν μπορούν να το πουν ανοιχτά. Γι' αυτούς είναι αδιανόητο οι «Έλληνες της Κύπρου» να ζήσουν σε ένα κοινό συνεταιρικό κράτος και μάλιστα επί ίσους όρους με τους «Τουρκαλάδες».

100. Kyle 1997.

101. Εδώ η απάντηση βρίσκεται στην ανάγκη δημιουργίας μίας εθνικά συναινετικής δημοκρατίας (*consociational democracy*) σε περιπτώσεις χωρών βαθιά διχασμένων με εθνικά, εθνοτικά ή θρησκευτικά κριτήρια, όπως προτείνουν οι ειδικοί στις εθνοτικές συγκρούσεις, με πρώτο διδάξαντα τον Arend Lijphart. Σε μία εθνοτικά συναινετική δημοκρατία, στις μικρότερες και ασθενέστερες μειοψηφίες δίδεται περισσότερη ισχύς και αποτελεσματική συμμετοχή στα κοινά, απ' ό,τι αντιστοιχεί σε σχέση με το ποσοστό τους επί του πληθυσμού. Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι μόνο έτσι οι μειοψηφίες αυτές θα αισθανθούν ότι το εν λόγω κράτος είναι και δικό τους κράτος και δεν θα γίνουν –ή θα πάνουν πλέον να είναι– κεντρώφνες και αποσχιστικές. Βλ. Lijphart 1970.

ρίδα των Ελληνοκυπρίων (τους υπολογίζω στην καλύτερη περίπτωση στο 30% και αποτελείται κυρίως από τους πιο μορφωμένους και καλλιεργημένους ανθρώπους). Από την άλλη, οι Τουρκοκύπριοι που, ούτε κουφοί ούτε τυφλοί είναι, εισπράττουν αυτή την υπεροπτική ή περιφρονητική στάση με αποτέλεσμα να μπουδιάζουν στην ιδέα της επανένωσης. Γιατί άραγε να δεχθούν μία λύση που γι' αυτούς μπορεί να αποβεί χειρότερη από την παρούσα κατάσταση;

(2) Οι δύο πλευρές, στην πλειονότητά τους, και ειδικότερα οι Ελληνοκύπριοι, ταυτίζονται περισσότερο με την ελληνικότητα και την Ορθοδοξία και την τουρκικότητα και το Ισλάμ αντιστοίχως, και λιγότερο με την κυπριακή τους ταυτότητα. Χαρακτηριστικό είναι ότι πιο δημοφιλής είναι η ελληνική και η τουρκική σημαία, όχι η κυπριακή, που, όπως έχει λεχθεί, είναι η μόνη σημαία στον κόσμο για την οποία κανείς πολίτης της χώρας αυτής δεν θα πέθαινε. Επίσης, μετά από τόσες δεκαετίες ξεχωριστής διαβίωσης, οι δύο κοινότητες έχουν αποβεί διαφορετικές πολιτισμικά· πιο κοντά στην Ευρώπη οι μεν, πιο κοντά στη Μέση Ανατολή οι δε.

(3) Το περιουσιακό, το ακόμη δυσκολότερο εδαφικό (πόσο έδαφος αλλά κυρίως ποιο έδαφος, με κομβικό σημείο την Μόρφου) και το θέμα της ασφάλειας (εγγυήσεις, στρατός) ίσως τελικά δεν μπορούν να επιλυθούν ικανοποιητικά με δεδομένες τις διαφορετικές θέσεις και τους βαθιά ριζωμένους φόβους των περισσότερων μελών των δύο κοινοτήτων. Επίσης, ίσως οι Ελληνοκύπριοι να είναι αδύνατον να αποδεχθούν σε σχέση με τους υδρογονάνθρακες την οδό μέσω Τουρκίας, τόσο για λόγους αρχής και γοήτρου, όσο και –το κυριότερο– για να μην είναι εξαρτημένοι από την απρόβλεπτη σημερινή Τουρκία.

(4) Ο φόβος του αγνώστου με την επανένωση (όπως φάνηκε και κατά την εποχή του Σχεδίου Ανάν, κάτι που είχε επισημανθεί και στην Έκθεση του Ανάν προς το Συμβούλιο Ασφαλείας το 2004), ενώ η σημερινή κατάσταση, παρά τα μειονεκτήματά της, δεν είναι δυσβάστακτη. Τουναντίον είναι «βολική» και για τις δύο πλευρές (ή για την ακρίβεια για τους περισσότερους). Επίσης, υπάρχει και ο φόβος της δυσκολίας εφαρμογής των συμφωνηθέντων ή ακόμη και πωγυρίσματος από τη μία ή την άλλη πλευρά, ειδικά αν το δημοψήφισμα υπέρ του Ναι είναι οριακό (50,1-53%), που είναι και το πιο πιθανό αν δεν επικρατήσει το Όχι.

(5) Η μέχρι σήμερα εμπειρία με τις ομοσπονδίες δείχνει ότι πιο λειτουργικές και πιο βιώσιμες σε εθνικά διχασμένες κοινωνίες δεν είναι οι διζωνικές-δικοινοτικές, αλλά αυτές που αποτελούνται από τρία ή περισσότερα ομόσπονδα κράτη στο ομοσπονδιακό κράτος. Δεν είναι τυχαίο ότι όλες οι διζωνικές ομοσπονδίες διαλύθηκαν, όπως το αρχικό Πακιστάν, πιο

πρόσφατα η βραχύβια Σερβία-Μαυροβούνιο, ακόμη και η μακροβιότερη Τσεχοσλοβακία. Η μόνη εξαίρεση είναι το Βέλγιο (Φλαμανδοί-Βαλλώνι), που όμως αποτελείται από τρία και όχι δύο ομόσπονδα κράτη (οι Βρυξέλλες είναι το ένα από αυτά που έχει μεικτό πληθυσμό) και υπάρχουν και οι γερμανόφωνοι Βέλγοι. Επίσης, το Βέλγιο, από τότε που έγινε ανεξάρτητο κράτος το 1830, δεν έχει υποστεί εθνοτική βία, όπως αυτή που σφράγισε την Κύπρο.¹⁰²

(6) Η επανένωση ίσως θα ήταν σαν να καθιστούσαμε το απώτερο παρελθόν ως διά μαγείας παρόν: δηλαδή να επανερχόταν, τηρουμένων των αναλογιών, η κατάσταση που ίσχυε επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και πιο συγκεκριμένα επί Οθωμανικής Κύπρου, δηλαδή η ειρηνική συνύπαρξη και ο συνεταυρισμός μεταξύ των δύο κοινοτήτων και των ηγεσιών τους στο νησί, όπως είχε συμβεί από το 1571 μέχρι το 1878. Όμως, με την έλευση του εθνικισμού στο νησί, εκείνη η σχεδόν ειδυλλιακή εικόνα έχει χαθεί ανεπιστρεπτί, με τις δύο κοινότητες συναισθηματικά και από πλευράς ταυτότητας τμήμα των μητέρων πατρίδων. Οι δε μητέρες πατρίδες και γενικότερα οι Έλληνες και οι Τούρκοι, τυχαίνει μάλιστα να είναι και ιστορικοί εχθροί (όπως άλλωστε διδάσκεται και στα σχολικά βιβλία των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο, στην Κυπριακή Δημοκρατία και στην TRNC).

Το 2018 ίσως καταγραφεί από τον μελλοντικό ιστορικό του Κυπριακού ως η στιγμή για το τελικό Καβαφικό «Μεγάλο Ναι ή το Μεγάλο Όχι» από πλευράς των Ελληνοκυπρίων για την επίλυση του Κυπριακού. Το «Όχι», στο μέτρο που τελικά επικρατήσει για τους Ελληνοκύπριους (συνεπικουρούμενο από την παρούσα απορριπτική Ελληνική Κυβέρνηση), είναι βέβαιο ότι θα επιφέρει την οριστική διχοτόμηση. Με άλλα λόγια, το Όχι δεν θα παρατείνει, όπως στο παρελθόν, τη μη επίλυση (με τη λύση σε βάθος χρόνου, η σχολή του Τάσσου Παπαδόπουλου), αλλά θα σημάνει μία τελική πολύ δυσάρεστη έκβαση για τη Δημοκρατία της Κύπρου και για την Ελλάδα. Το «Ναι», αντιθέτως, το οποίο ομολογουμένως απαιτεί μία επώδυνη αλλά απαραίτητη υπέρβαση για τους περισσότερους Ελληνοκύπριους, κυρίως το να αποδεχθούν *power-sharing* με νομική ισότητα με τους Τουρκοκύπριους, και ας αποτελούν οι δεύτεροι το 1/5 του κυπριακού πληθυσμού, θα επιφέρει την πολυπόθητη επανένωση του νησιού μετά από 54 χρόνια από το 1964 (ή 44 χρόνια από το 1974), και τη σταδιακή απομάκρυνση του κύριου όγκου των τουρκικών στρατευμάτων· του εφιάλτη των Ελληνοκυπρίων.

102. Bahcheli & Noel 2015, 39-47.

Αν όμως το Κυπριακό δεν επιλυθεί συναινετικά, όπερ και πολύ πιθανό εδώ που έχουν φτάσει τα πράγματα, τι θα απογίνουν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις που έχουν αρχίσει να χειροτερεύουν από το 2012 και ειδικά από το 2016 και μετά; Θα εξακολουθούν η Ελλάδα και η Τουρκία να είναι όμηροι του άλυτου Κυπριακού, το οποίο θα συνεχίζει να υποσκάπτει και να δηλητηριάζει τις σχέσεις τους; Για την αντιμετώπιση του καίριου αυτού προβλήματος έχει συζητηθεί κατά καιρούς η ιδέα της «αποσύνδεσης» (*decoupling*) του Κυπριακού από τις διμερείς ελληνοτουρκικές σχέσεις, όπως η διένεξη του Αιγαίου ή τα μειονοτικά, υπό την έννοια ότι μπορεί να επιλυθούν και χωρίς επίλυση του Κυπριακού, αν και αυτό δεν έχει καταστεί δυνατόν μέχρι σήμερα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευάγγελος, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό 1950-1963)* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1982), τόμοι Α-Β.
- Αζίνας, Ανδρέας, *50 χρόνια σιωπής. Η ώρα της αλήθειας* (Λευκωσία, 2001).
- Αθανασιάδης, Χάρης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία: έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015).
- Αλεξανδράκης, Μενέλαος, Βύρων Θεοδωρόπουλος & Ευστάθιος Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974: μία ενδοσκόπηση* (Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1987).
- Βλάχος, Άγγελος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., 1980).
- Δεκλερής, Μιχαήλ, *Κυπριακό: η τελευταία ευκαιρία, 1972-1974* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2003) [1981].
- Δρουσιώτης, Μακάριος, *ΕΟΚΑ: η σκοτεινή όψη* (Αθήνα: Εκδόσεις Στάχυ, 1998).
- Δρουσιώτης, Μακάριος, *Η πρώτη διχοτόμηση: Κύπρος 1963-1964* (Λευκωσία: Αλφάδι, 2005).
- Ηρακλείδης, Αλέξης, *Το Κυπριακό: σύγκρουση και επίλυση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2002).
- Ηρακλείδης, Αλέξης, *Το Κυπριακό πρόβλημα, 1947-2004: από την ένωση στη διχοτόμηση*; (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2006).

- Θεοδωρόπουλος Βύρων, Ευστάθιος Λαγάκος, Γεώργιος Παπούλιας & Ιωάννης Τζούννης, *Σκέψεις και προβληματισμοί για την εξωτερική μας πολιτική* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1995).
- Θεοδωρόπουλος, Βύρων & Ινώ Αφεντούλη, *Διαδρομές. Ο Βύρων Θεοδωρόπουλος αφηγείται στην Ινώ Αφεντούλη* (Αθήνα: Ποταμός, 2005).
- Θρασυβούλου, Μάριος, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία: όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς* (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2016).
- Κιζιλγιουρέκ, Νιαζί, *Κύπρος: πέραν του έθνους* (Λευκωσία: Κασουλίδης & Υιός, 1993).
- Κιζιλγιουρέκ, Νιαζί, *Κύπρος: το αδιέξοδο των εθνικισμών* (Αθήνα: Μαύρη Λίστα, 1999).
- Κληρίδης, Γλαύκος, *Η κατάθεσή μου* (Λευκωσία: Εκδόσεις «Αλήθεια», 1988).
- Κοσμάδopoulos, Δημήτρης, *Οδοιπορικό ενός πρέσβη στην Άγκυρα 1974-1976* (Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1988).
- Κουλουμπής, Θεόδωρος, *Κυπριακό: λάθη, διδάγματα και προοπτικές* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1996).
- Κρανιδιώτης, Νίκος, *Δύσκολα χρόνια: Κύπρος 1950-1960* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σια Α.Ε., 1981).
- Κρανιδιώτης, Νίκος, *Ανοχύρωτη πολιτεία: Κύπρος 1960-1974* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σια Α.Ε., 1985).
- Λιάκουρας, Πέτρος, *Το Κυπριακό από τη Ζυρίχη στη Λουκέρνη: σε αναζήτηση ομοσπονδιακής λύσης* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2007).
- Μαυράτσας, Καίσαρ, Β., *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο* (Αθήνα: Κατάρτι, 1998).
- Μπιράντ, Μεχμέτ Αλί, *Απόφαση-απόβαση* (Αθήνα: Εκδόσεις Φλώρος, 1984).
- Ξανθόπουλος-Παλαμάς, Χ. *Διπλωματικό τρίπτυχο* (Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, 1979).
- Περικλέους, Χρυσόστομος, «Προεδρικές εκλογές και προοπτική λύσης», *Χρόνος*, 58 (Φεβρουάριος 2018). <https://chronos.fairead.net/perikleous-ekloges>
- Περισιτιάνης, Νίκος, «Δεξιά-Αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπριοκεντρισμός: το εκκρεμές των συλλογικών ταυτοτήτων μετά το 1974», Νίκος Περισιτιάνης & Γιώργος Τζαγγαράς (επιμ.), *Ανατομία μίας μεταμόρφωσης: η Κύπρος μετά το 1974 (κοινωνία, οικονομία, πολιτική, πολιτισμός)* (Λευκωσία: Εκδόσεις Intercollege, 1995).

- Πολυβίου, Πολύβιος, *Η διπλωματία της εισβολής: η διάσκεψη της Γενεύης για την Κύπρο τον Αύγουστο του 1974* (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2010).
- Ριζάς, Σωτήρης, *Ενωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2000).
- Ριζάς, Σωτήρης, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2002).
- Τερλεξής, Πανταζής, *Διπλωματία και πολιτική του Κυπριακού: ανατομία ενός λάθους* (Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα, 1971).
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, 1908-1990: πολιτική βιογραφία* (Αθήνα: Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής – Ι. Σιδέρης, 2004).
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Στρατηγικές του Κυπριακού: η δεκαετία του 1950* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2005).
- Χατζηδημητρίου, Τάκης, *Το δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου και η λύση του Κυπριακού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2006).

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Adamides, Constantinos, 'A Comfortable and Routine Conflict', James Ker-Lindsay (επιμ.), *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2015).
- Anastasiou, Harry, *The Broken Olive Branch: Nationalism, Ethnic Conflict, and the Quest for Peace in Cyprus* (Συρακούσες: Syracuse University Press, 2008).
- Attalides, Michael A, *Cyprus: Nationalism and International Politics* (Εδιμβούργο: St. Martin's Press, 1979).
- Bahcheli, Tozun, *Greek-Turkish Relations since 1955* (Boulder, USA: Westview Press, 1990).
- Bahcheli, Tozun, 'Cyprus in the Politics of Turkey since 1955', Norma Salem (επιμ.), *Cyprus: A Regional Conflict and its Resolution* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1992).
- Bahcheli, Tozun, 'Saying Yes to EU Accession: Explaining the Turkish Cypriot Referendum Outcome', *The Cyprus Review*, 16, 2 (2004).
- Bahcheli, Tozun & Sid Noel, 'A Bizonal Federation is not Viable', James Ker-Lindsay (επιμ.), *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2015).

- Bertand, Gilles, 'Vingt-cinq ans après, où en est la partition de Chypre?', *Les Études du CERI*, Ap.59 (Νοέμβριος 1999).
- Bilge, Suat, 'The Cyprus Conflict and Turkey', Kemal H. Karpat (επιμ.), *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974* (Leiden: E.J. Brill, 1975).
- Birand, Mehmet Ali, βλ. Μπιράντ.
- Bölükbaşı, Suha, *Turkish-American Relations and Cyprus* (Lanham: University Press of America, 1988).
- Callahan, James, *Time and Change* (Λονδίνο: Collins, 1987).
- Calotychos, Vangelis (επιμ.), *Cyprus and its People: Nation, Identity, and Experience in an Unimaginable Community* (Boulder: Westview Press, 1998).
- Christophorou, Christophoros, 'Presidential Elections in Cyprus', Cyprus, International Policy Analysis, Friedrich Ebert Stiftung (Ιανουάριος 2018).
- Deringil, Selim, 'Turkish Foreign Policy since Ataturk', Clement H. Dodd (επιμ.), *Turkish Foreign Policy: New Perspectives* (Λονδίνο: The Eothen Press, 1992).
- Faustmann, Hubert, 'Hydrocarbons Can Fuel a Settlement', James Ker-Lindsay (επιμ.), *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2015).
- Gürel, Ayala, 'Offshore Gas: An Anticatalyst in Efforts to Reunify the Island', Jonathan Warner, David W. Lowell & Michalis Kontos (επιμ.), *Contemporary Social and Political Aspects of the Cyprus Problem* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016).
- Heraclides, Alexis, 'The 55 Year Cyprus Debacle: A Bird's Eye View', *The Cyprus Review*, 15, 2 (2003).
- Heraclides, Alexis, 'The Cyprus Problem: An Open and Shut Case? Probing the Greek-Cypriot Rejection of the Annan Plan', *The Cyprus Review*, 16, 2 (2004).
- Heraclides, Alexis, 'The Cyprus Gordian Knot: An Intractable Ethnic Conflict', *Nationalism and Ethnic Politics*, 17, 2 (2011).
- Heraclides, Alexis, 'Cyprus in the Doldrums', James Ker-Lindsay (επιμ.), *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2015).
- Heraclides, Alexis, 'Greece and the Cyprus Peace Process: Perceptions and Misperceptions', Michális S. Michael & Yücel Vural (επιμ.), *Cyprus and the Roadmap for Peace: A Critical Interrogation of the Conflict* (Cheltenham: Edward Elgar, προσεχώς 2018).

- Ker-Lindsay, James, *The Cyprus Problem: What Everyone Needs to Know* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 2011).
- Ker-Lindsay, James (επιμ.), *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2015).
- Kissinger, Henry, *Χρόνια Ανανέωσης* (Αθήνα: «Νέα Σύνορα» Α.Α. Λιβάνη, 2000) [1999].
- Kitromilides, Paschalis M., 'The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict', Peter Worsley & Paschalis Kitromilides (επιμ.), *Small States in the Modern World* (Λευκωσία: Zavallis Press, 1979).
- Kovras, Iosif, *Truth Recovery and Transitional Justice: Deferring Human Rights Issues* (Abingdon: Routledge, 2014).
- Kovras, Iosif & Neophytos Loizides, 'Delaying Truth Recovery for Missing Persons', *Nations and Nationalism*, 7, 3 (2011).
- Kyle, Keith, 'Cyprus: In Search of Peace', *Minority Rights Group Report* (1997).
- Lijphart, Arend, 'Consociational Democracy', *World Politics*, 21, 2 (1970).
- Markides, Kyriakos C., *The Rise and Fall of the Cyprus Republic* (New Haven: Yale University Press, 1977).
- McDonald, Peter, 'The Problem of Cyprus', *Adelphi Paper*, International Institute of Strategic Studies (χειμώνας 1988/1989).
- McHenry, James A., *The Uneasy Partnership on Cyprus, 1919-1939: The Political and Diplomatic Interaction between Great Britain, Turkey, and the Turkish Cypriot Community* (Νέα Υόρκη: Garland Publishing, Inc., 1987).
- Michael, Michális Stavrou, *Resolving the Cyprus Conflict: Negotiating History* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009).
- Michael, Michális S. & Yücel Vural (επιμ.), *Cyprus and the Roadmap for Peace: A Critical Interrogation of the Conflict* (Cheltenham: Edward Elgar, προσεχώς 2018).
- Newman, Edward, 'The Most Impossible Job in the World: The Secretary-General and Cyprus', Oliver Richmond & James Ker-Lindsay (επιμ.), *The Work of the UN in Cyprus: Promoting Peace and Development* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2001).
- Nicolet, Claude, *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention* (Mannheim: Bibliopolis, 2001).
- Oberling, Pierre, *The Road to Bellapais: The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus* (Boulder: Columbia University Press, 1982).

- O' Malley, Brendan & Ian Craig, *The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 1999).
- Papadakis, Yiannis, 'The Politics of Memory and Forgetting in Cyprus', *Journal of Mediterranean Studies*, 3, 1 (1993).
- Papadakis, Yiannis, 'The National Struggle Museums of a Divided City', *Ethnic and Racial Studies*, 17, 3 (1994).
- Papadakis, Yiannis, 'Greek-Cypriot Narratives of History and Collective Identity: Nationalism as a Contested Process', *American Anthropologist*, 25, 2 (1998).
- Papadakis, Yiannis, *Echoes from the Dead Zone: Across the Turkish Divide* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2005).
- Pericleous, Chrysostomos, *The Cyprus Referendum: A Divided Island and the Challenge of the Annan Plan* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2009).
- Pollis, Adamantia, 'The Social Construction of Ethnicity and Nationality: The Case of Cyprus', *Nationalism and Ethnic Politics*, 2, 1 (1996).
- Polyviou, Polyvios, *Cyprus: Conflict and Negotiations, 1960-1980* (Νέα Υόρκη: Holmes & Meier, 1980).
- Richarte, Marie-Pierre, 'La question chypriote dans la politique étrangère de la Turquie', *Trimestre du Monde*, 4, 6 (1996).
- Richmond, Oliver, *Mediating in Cyprus: The Cypriot Communities and the United Nations* (Λονδίνο: Frank Cass, 1998).
- Rizas, Sotiris, 'American and British Policy towards Cyprus', *Modern Greek Studies Yearbook*, 18/19 (2002-2003).
- Salem, Norma (επιμ.), *Cyprus: A Regional Conflict and its Resolution* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1992).
- Sherif, Muzafer, *Group Conflict and Co-operation* (Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul, 1966).
- Slengesol, Ivan-André, 'A Bad Show? The United States and the 1974 Cyprus Crisis', *Mediterranean Quarterly*, 11, 2 (2000).
- Stavrinides, Zenon, *Cyprus: National Identity and Statehood* (Wakefeld: Stavrinides Press, 1976).
- Stefanidis, Ioannis D., *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem* (Λονδίνο: Hurst & Company, 1999).
- Varnava, Andrekos & Hubert Faustmann (επιμ.), *Reunifying Cyprus: The Annan Plan and Beyond* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2009).